

H. Németh István

ÁLLAM ÉS VÁROSOK – A SZAKSZERŰSÖDÉS FELÉ VEZETŐ ELSŐ LÉPÉSEK A VÁROSI IGAZGATÁSBAN, 1670–1733

A városi közigazgatás a 17. század végén – tendenciáit tekintve – gyökeres változáson ment keresztül. E folyamat kiindulópontja a városokkal szembeni központi politikában megfigyelhető fordulatban rejlik, és hatását tekintve döntő volt a városok és a központi hatalom közötti viszonyban. A változások az állam és a helyi hatalom, illetve a lokális igazgatás közötti kapcsolatokat még mélyebbé, az államot a helyi igazgatás számára még mindennapibbá és megkerülhetetlenebbé tették. A városi közigazgatás területén a 17. század végéig azt tapasztalhatjuk, hogy az állam abba általában nem avatkozott be. Az egyes városok saját jogrendjük, a kialakult gyakorlat és a környező települések szokásjoga által meghatározott eszközökkel élve szabták meg saját működésük jogi és hatalmi kereteit. Az uralkodók, valamint azok központi hatóságai a városokkal szembeni politikájukban főként pénzügyi és a felsőbb jogszolgáltatás területén fejtettek ki bármilyen tevékenységet vagy politikai erőt.¹ A Magyar Királyság történelmének sajátosságai miatt történt az, hogy bizonyos városok esetében (Győr, Érsekújvár, Komárom, Kassa, Varasd, Körös) a katonai igazgatás kényszerű helyszíneiként az uralkodó által delegált, igen fontos és jelentős politikai befolyással rendelkező külső hatalmi szféra nyomult be a települések területére és egyes esetekben gyökereiben változtatta meg a városok (Győr, Komárom, Érsekújvár és bizonyos mértékben Varasd) igazgatásának bizonyos elemeit.² Más települések esetében (jellemzően a szabad királyi városokban) jóval kevesebb területen sikerült a katonaságnak beavatkozni a városi igazgatásba. Az oszmán kihívás kényszere miatt azonban a hadsereg egyértelműen megtörte azt az önkormányzati elszigeteltséget, ami a középkorban jellemezte a magyarországi szabad királyi városokat. A katonai igazgatással egy időben a pénzügyi igazgatás egyes hivatalai is

¹ *Csizmadia Andor*: A magyar városi jog. Reformtörékvések a magyar városi közigazgatásban. Kolozsvár 1941.; *H. Németh István*: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség. Bp. 2004.

² *Gecsényi Lajos*: Győr város telek- és házösszeírásai, 1564–1602 / Grund und Hausverzeichnisse der Festungstadt Győr/Raab, 1564–1602. Győr 2003.; *Gecsényi Lajos*: Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI–XVII. században. Hadtörténelmi Közlemények 31. (1984) 664–686.; *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr 1999.; *H. Németh István*: Kassai polgárok és katonák a 16. században. A hadsereg beköltözésével járó társadalmi és közigazgatási jelenségek a felsőmagyarországi városok életében a Mohácsot követő évtizedek során. Levéltári Közlemények 68. (1997) 143–197.; *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Bp. 2015. 149–181.

megjelentek a városokban. Ezek a hivatalok a városi igazgatás területén nem, az urbánus társadalom rendi bezártságán viszont jelentős réseket vájtak. Ezek a jelenségek látszólag előkészítették az állam központi igazgatási szerveinek beavatkozását a városok önkormányzataiba. Valójában mégsem ez történt. A beavatkozás gyökerei csak közvetve eredeztethetők a katonai vagy az állami igazgatásból. A 17. század utolsó harmadától a Magyar Királyság szabad királyi városaiban az állam politikája új irányt vett. Az ország rendjei közül a szabad királyi városok esetében került sor elsőként – és a legmélyebb szinten – arra, hogy az államhatalom szabta meg működésének fontos területeit, sőt: a helyi hatalmi politikába is kemény kézzel nyúlt bele. Tanulmányunkban e változások főbb tényezőit és területeit mutatjuk be, kizárólag a városi tisztségek változásaira, a kormányzattörténeti aspektusokra koncentrálna.

Államigazgatás és várospolitikai: európai tendenciák

A kora újkor egyik alapvető jelensége volt az állam megerősödése, az államigazgatás hatáskörének kiterjesztése. Az állami apparátus a társadalom egyre szélesebb rétegeinek mindennapjaiba igyekezett betekintést nyerni, majd abba mind nagyobb mértékben beavatkozni. Ez a törekvés együtt járt azzal, hogy a központosított, majd abszolutista állam a korábban tisztán a rendek, illetve azok képviselői által kizárólagosan irányított kérdésekben központi szabályozásokat vezetett be. Ennek hátterében főként a hadügy és annak finanszírozása állt. A megnövekedett pénzügyi igényeket úgy lehetett kielégíteni, ha az államhatalom más területein (adóigazgatás, bíraskodási gyakorlat, az egyes közigazgatási egységekhez kötött feladatok stb.) központosítás ment végbe és e területek igazgatása az állam újszerű legitimitációjával megerősített államigazgatás feladatává vált.³ A gazdaságtörténet a fiskális állam (Fiscal State, Fiscal-Military State) létrejöttéként írja le a fenti átalakulást, mely kifejezés az okok és a megoldások közötti tisztán gazdasági, pénzügyi viszonyt kiválóan fejezi ki. Ezek a jelenségek hatottak az uralkodó fennhatósága alatt álló városokra is. A polgárság tevékenységéből befolyó jövedelmek (egyre sokasodó adók, kereskedelmi bevételek stb.) mind nagyobb részét alkották az állami bevételeknek, így az állam és a tökeerős polgárság egyre több

³ *Rudolf Vierhaus*: Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648–1763). Göttingen 1978.; Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700). Hrsg. Ronald G. Asch – Heinz Duchhardt. Köln–Weimar–Wien 1996.; *Ronald G. Asch*: Kriegsfinanzierung, Staatsbildung und ständische Ordnung im Westeuropa im 17. und 18. Jahrhundert. Historische Zeitschrift 268. (1999) 635–671.; *Heinz Duchhardt*: Absolutismus – Abschied von einem Epochenbegriff? Historische Zeitschrift 258. (1994) 113–122.; *Nicholas Henshall*: The Myth of Absolutismus: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy. London 1992.

közös érdekekkel rendelkezett,⁴ ami a modern nagyvárosok létrejöttében is jelentős szerepet játszott.⁵

A városok rendi alapokon álló önkormányzata e jelenségek következtében fontos változásokon ment keresztül. Miután a városok a rendi Európa szinte összes államában az uralkodótól sokkal inkább függő helyzetben voltak, mint a többi rend – ez talán abból fakadt, hogy rendiségük is később alakult ki –, ezért ezek az intézkedések eleinte őket érintették leginkább. A Német-római Birodalom tartományi városai kapcsán a szakirodalom a 17. századot tekintve kifejezetten azok állami bürokratizálásáról, a városok állami közigazgatásba való betagozódásáról, kissé szélsőségesen fogalmazva, a városok „államosításáról” beszél.⁶ A Francia Királyság városai pedig a 17. századra a városi vezetők már leginkább az államigazgatás résztvevőiként, és nem a városok szabadon választott tisztségviselőiként jelentek meg. A lezajlott államigazgatási és várospolitikai változások következményeként tehát az addig zárt városi lét az 18. századra megszűnt, és helyét átadta a modern államba tagolt, ámde robbanásszerűen fejlődő városoknak.⁷

A magyarországi várospolitikai új vonásai

A fent tárgyalt jelenségek főként a nyugat-európai államokban csúcsosodtak ki teljes mértékben, de tendenciájukat tekintve a Habsburg Monarchia minden tartományára is igaznak tekinthetjük. Igaz, ezekre az intézkedésekre egységesen szinte

⁴ The Rise of the Fiscal State in Europe c. 1200–1815. Ed. Richard Bonney. Oxford 1999.; *Marjolein C. & Hart*: The making of a bourgeois state. War, politics and finance during the Dutch revolt. Manchester 1993.; *Patrick K. O'Brien – Philip A. Hunt*: The Rise of a Fiscal State in England, 1485–1815. Historical Research 66. (1993) 129–176.; A Magyar Királysággal kapcsolatban legutóbb lásd *Kenyeres István*: A „fiscal-military state” és a Habsburg Monarchia a 16–17. században. In: Művészet és mesterség: tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére I–II. Szerk. Horn Ildikó et al. Bp. 2016. I. 91–122.

⁵ *Fernand Braudel*: Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVIe–XVIIIe siècle. 1. Les structures du quotidien. Le possible et l'impossible. Paris 1979. 463.

⁶ A városok „államosításáról” lásd *Klaus Gerteis*: Die deutschen Städte in der frühen Neuzeit. Zur Vorgeschichte der „bürgerlichen Welt”. Darmstadt 1986. 73–80.; *Nicolas Rügge*: Im Dienst von Stadt und Staat. Der Rat der Stadt Herford und die preußische Zentralverwaltung im 18. Jahrhundert. Göttingen 2000.

⁷ Cities and the rise of states in Europe, A.D. 1000 to 1800. Eds. Charles Tilly – Wim Blockmans. Coloua 1994.; *Alexander Cowan*: Urban Europe 1500–1700. London 1998.; *Christopher R. Friedrichs*: Urban politics in early modern Europe. London 2000.; *Gary B. Nash*: The Transformation of Urban Politics, 1700–1765. The Journal of American History 40. (1973) 605–632.; *Mathieu Marraud*: De la ville à l'État, la bourgeoisie parisienne, XVIIe–XVIIIe siècle. Paris 2009.; *Giorgio Chittolini*: Städte und Regionalstaaten in Mittel- und Oberitalien zwischen spätem Mittelalter und früher Neuzeit. In: Res Publica. Bürgerschaft in Stadt und Staat. Tagung der Vereinigung für Verfassungsgeschichte in Hofgeismar am 30./31. März 1987. (Der Staat Beiheft 8.) Berlin 1988. 179–200.; *Otto Brunner*: Souveränitätsproblem und Sozialstruktur in den deutschen Reichsstädten der früheren Neuzeit. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 50. (1953) 329–360.; *Thomas A. Brady*: Turning Swiss. Cities and Empire, 1450–1550. (Cambridge Studies in Early Modern History) Cambridge–New York 1985.; Urban Elections and Decision-Making in Early Modern Europe, 1500–1800. Eds. Rudolf Schlögl – Jan Marco Sawilla. Cambridge 2009.

sosem került sor. A monarchián belül a központosított várospolitika éppen a törzstartományok (Alsó-, Felső- és Belső-Ausztria, valamint a 17. századot tekintve Cseh- és Morvaország) esetében valósult meg a leghamarabb, mintegy fél évszázaddal korábban, mint a Magyar Királyságban. A Magyar Királyság ugyanis annak ellenére, hogy az ország a Habsburg Monarchia katonai és pénzügyi szempontból kétségkívül erősen központosított részévé vált, mégis megmaradt befolyásos és népes politikai elitel rendelkező rendi monarchiának is.⁸ E politikai szituációban élhettek jogaikkal, kifejthették politikai érdekérvényesítő tevékenységüket a szabad királyi városok, melyek a királyi hatalomtól független önkormányzati jogokkal rendelkeztek már a 15. századtól.⁹ A 16. század első negyedétől e városok rendi jogai egyre szilárdabbakká váltak: az országgyűlésekre minden esetben meghívót kaptak, az alsó táblán egyéni szavazattal rendelkeztek, önkormányzatuk sértetlen maradt még annak ellenére is, hogy a beköltöző nemesség és (mint az előzőekben említettük) némely városok esetében a katonaság erősen feszegette e középkori kereteket.¹⁰

A központosuló állam számára azonban az ország rendjei közül nem véletlenül éppen a szabad királyi városok jelentették a beavatkozás számára az első lépcsőfokot a 17. század első negyedétől kezdve. A városok ugyan rendelkeztek rendi jogokkal, de jelentős politikai befolyásuk nem volt. A szabad királyi városok feletti fennhatóság tekintetében az uralkodó már ekkor is jóval közvetlenebb beleszólással rendelkezett. Az uralkodó mintegy földesúrként a 17. század elejétől a városokra újra kivetette az évente fizetendő földadót (census). Az országgyűléseken megszavazott különleges hadiadót (taxa) sem a rendek által megszavazott adókvóta szerint rótták ki, hanem azt a központi pénzügyi szervek állapították meg. Sőt, a központi kormányzat a 17. század első harmadától kezdve az országgyűlésektől függetlenül akár több évre is kivetette a taxát.¹¹

A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia többi tartományának eltérő tendenciáit jellemzi az osztrák tartományok városai és az államigazgatás közötti viszony. Az osztrák tartományok városaiban ugyanis a bíró személyében már a középkortól majd mindenhol megtaláljuk az osztrák hercegek embereit. E városok tisztújításain megjelentek az uralkodó által kinevezett biztosok, eleinte azért, hogy a megválasztott városi

⁸ Pálffy G.: A Magyar Királyság i. m.

⁹ Jenő Szűcs: Das Städtewesen in Ungarn im XV–XVII. Jh. In: La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie, 1450–1650. Ed. György Székely – Erik Fügedi. (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 53.) Bp. 1963. 97–164.; András Kubinyi: Der ungarische König und seine Städte im 14. und am Beginn des 15. Jahrhunderts. In: Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen. Hrsg. Wilhelm Rausch. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2.) Linz 1974. 193–220.

¹⁰ H. Németh I.: Várospolitika i. m.

¹¹ István H. Németh: Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn. In: La fiscalità nell'economia i. m. 771–780.

tisztviselőktől kivegyék a hűségsküt (Eidkommissar). A biztosok szerepe a 16–17. század fordulóján, illetve kis szünetet követően a 17. század első negyedétől megváltozott, amikor elsődleges szerepük az lett, hogy befolyásolják a város tisztújítását és ellenőrzik a várost (Wahlkommissar).¹² Ezzel szemben a magyarországi szabad királyi városokban a 15. századi helyzethez hasonlóan az uralkodó a – magyarországi várospolitika fordulópontját jelentő – 17. század utolsó harmadáig nem avatkozott bele a városok önkormányzatába. A Habsburg uralkodók ellen szervezett rendi felkelés leverését követően (1670–1671) a városok feletti uralkodói/állami ellenőrzés kezdett megvalósulni. Az ekkor bevezetett intézkedések az európai államokban sem voltak már ekkor ismeretlenek, de mintaként az osztrák tartományokban követett ideológia és módszerek szolgáltak, amelyeket először 1672-öt követően esetenként, majd 1690 után egységesen minden egyes szabad királyi városban bevezettek. Ekkortól kezdve minden városban megjelentek a királyi biztosok, hogy érvényt szerezzenek az uralkodói akaratnak.¹³

Az állami igazgatás bevezetésének konkrét okai

A beavatkozás okai többfélék voltak. Az egyik legtöbbet vizsgált tényező az ellenreformáció, aminek az volt a célja, hogy a városok vezetésének nagy részét vagy egészét katolikusá tegyék.¹⁴ E törekvés beleillik a Habsburg kormányzat által a cseh-morva és osztrák örökös tartományokban képviselt valláspolitikába éppúgy, mint a többi európai állam által követett gyakorlatba. Az „egy állam–egy vallás” ismérve ugyanis a 17. században már elég egyöntetűen elfogadott politikai álláspont volt minden olyan államban, ahol kisebb vagy nagyobb mértékben központosított vagy abszolutista jellegű államigazgatást igyekeztek felépíteni.¹⁵

¹² *Otto Brunner*: Städtische Selbstregierung und neuzeitlicher Verwaltungsstaat in Österreich. *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* 6. (1955) 221–249.; *Franz Baltzarek*: Die Stadtordnung des Ferdinands I. und die städtische Autonomie im 16. Jahrhundert. In: *Wien an der Schwelle der Neuzeit*. Hrsg. Franz Baltzarek. Wien 1974. 31–43.; *Martin Scheutz*: Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff“ der Gegenreformation. In: *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Hrsg. Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer. (Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 47.) Wien 2006. 309–337.; *Martin Scheutz*: Compromise and Shake Hands. The Town Council, Authority and Urban Stability in Austrian small towns in the Eighteenth-century. *Urban History* 34. (2006) 51–63.

¹³ Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv, (a továbbiakban: FHK) Alte Hofkammer, Hoffinanz Ungarn (a továbbiakban: AH HFU) r. N. 360. 1693. dec. fol. 365–372. 1690. dec. 15.

¹⁴ *Szűcs, J.*: Das Städtewesen. Vö. *István H. Németh*: Európska doktrína alebo uhorská špecialita? *Historický Časopis* 57. (2009) 641–658.

¹⁵ *Ernst Hinrichs*: Abschied vom Absolutismus. Eine Antwort auf Nicholas Henshall. In: *Der Absolutismus i. m.* 353–371.; *Vierhaus, R.*: Staaten i. m. 15–38. A Habsburg Monarchia országaiban végbe ment változásokról lásd *Joachim Bablcke*: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. Stuttgart 1999.; *Jiří Mikulec*: Pobláhorská rekatolizace v Českých zemích. Praha 1992.; *Jiří Mikulec*: Praga w okresie

A Habsburg kormányzat rekatolizációra törekvő intézkedései azonban eddig ilyen közvetlen módon nem érintették a városi önkormányzatokat. A főnemes-ség körében a konvertálók száma egyre nőtt, az állami tisztviselők közé a század első negyedétől kezdve csak katolikusokat igyekeztek felvenni, de az állam által irányított, államigazgatási eszközökkel végrehajtott erőszakos rekatolizációra jellemzően 1670 után került sor az országban.¹⁶ A választási biztosok feladatai közé tartozott, hogy a városi tisztújítás alkalmával katolikus tisztviselőket kellett hatalomra juttatniuk, de az osztrák tartományok mintájára ezen túl más, a városigazgatással szorosabb kapcsolatban álló területekre is felügyelniük kellett.¹⁷

A kirendelt biztosoknak az éves tisztújítás alkalmával részletes, szinte mindenre kiterjedő vizsgálatot kellett készíteniük a városokról. Egyrészt ellenőrizniük kellett a városi számadáskönyveket, másrészt meg kellett ismerniük a városok általános állapotát. Jelentéseikben a vallási viszonyok, az egyházak állapotának és a hívek hitéletének jellemzésén túl megtalálható a városi polgárság általános leírása, a városi igazgatás, a városi épületek állapota, az adóztatás és általában a városi gazdálkodás minden területe.¹⁸ Az intézkedések így a városi gazdálkodás jobbítását, átláthatóságát szolgálták, feladatuk a városi gazdálkodás és ennek következtében a városok adófizető-képességének megnövelése volt.¹⁹ Ezeket a célokat mozdították volna elő

kontrreformacji i władzy absolutnej (1620–1740). In: Kraków i Praga dwie stolice Europy Srodkowej. Materialy miedzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 1–2 czerwca 2000. Ed. Mark Purchla. Kraków 2002. 77–87.; *Tomáš Sterneck*: Obnovování českobudějovické městské rady za třicetileté války. *Jihočeský Sborník Historický* 74. (2005) 104–150.; *Jiří Mikulec*: Die staatlichen Behörden und das Problem der konfessionellen Emigration aus Böhmen nach dem Jahr 1620. In: Glaubensflüchtlinge. Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa. Münster–Hamburg–Berlin–London 2008. 165–186.; *Olga Fejtová*: Rekatolizace na Novém Městě Pražském v době pobělohorské. „Já pevně věřím a vyznávám...”. Praha 2012.

¹⁶ *Fazekas István*: Adalékok a fraknoi grófság és a kismartoni uradalom rekatolizációjához. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 7. (1994) 126–145.; *István Fazekas*: Die Rekatholisierung Ádám Batthyáns im Jahr 1629. In: Reformation und Gegenreformation im Pannonischen Raum. Referate der 13. Schlaininger Gespräche 1993 „Reformation und Katholische Reaktion im Österreichisch-Ungarischen Grenzraum” und der 14. Schlaininger Gespräche 1994 „Gegenreformation und Katholische Restauration”. Hrsg. Gustav Reingrabner. (Schlaininger Gespräche 13–14.) Eisenstadt 1999. 297–304.; *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy Ferenc politikusi pályaképe (1655–1666). Doktori (PhD) értekezés. Bp. 2006. 36–37., 55–60.; *Tusor Péter*: Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce). Levéltári Közlemények 73. (2002) 200–242., 206., 209–210.; *Tusor Péter*: Forgách Zsigmond katolizálása. In: *Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*. Szerk. Imre Mihály et al. Debrecen 2011. 640–646.

¹⁷ *Scheutz, M.*: *Compromise i. m.*

¹⁸ ÖStA FHKA AH HFU r. N. 360. 1693. dec. fol. 365–372. 1690. dec. 15.

¹⁹ *Franz Quarthal*: Landstände und landständisches Steuerwesen in Schwäbisch-Österreich. (Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde 16.) Stuttgart 1980. 117–219.; *Andrea Pübringer*: Contributionale, Oeconomicum und Politicum. Die Finanzen der landesfürstlichen Städte Nieder- und Oberösterreichs in der Frühneuzeit. Wien 2002. 54–60.; *Thomas Winkelbauer*: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter I-II. (Österreichische Geschichte 1522–1699) Wien 2003. I. 123–173. A magyarországi folyamatokra lásd *H. Németh I.*:

a biztosok által a tanácsba delegált új tagok kiválasztásának szempontjai is, mivel az utasításokban kiemelt hangsúlyt kapott a katolikus felekezethez tartozás mellett a jogi és közgazdasági ismeretek megléte is.²⁰ A városi gazdálkodás hatékonyabbá tételét egyszerű elvek indokolták. Az egyre több feladatot vállaló államnak mind nagyobb bevételekre volt szüksége. Háttérben (részben) a kora újkori hadsereg finanszírozásának kérdései álltak, ami épp ekkor vált egyre sürgetőbbé. A 17. század első negyedében elkezdődött nagy, európai háború megkövetelte, hogy az összes európai állam, amely részt vett az összecsapásban, koncentrált és állandó igazgatást építsen ki annak érdekében, hogy az állandóan fenntartott katonaságot el lehessen látni és finanszírozni tudják. A pénzügyi terhek növekedését még nem ismerjük pontosan, de a katonai kiadásokra már készültek számítások. Eszerint a 17. század elejétől a közepéig az előző korszak háromszorosára, majd a 18. század első harmadáig a költségek közel kilencszeresére nőttek.²¹ Az állam pénzügyi erőforrásainak koncentrációja azokra a pénzügyi forrásokra hatott, amelyek már korábban is az uralkodó közvetlenebb fennhatósága alá tartoztak, így elsősorban a városokra is.²²

A magyarországi városok – az osztrák városokhoz hasonlóan – a 17. század első negyedétől azonban nemhogy mind több bevételt biztosítottak volna az államigazgatásnak, hanem hatalmas adóhátralékokat halmoztak fel. Az európai háború gazdasági következményei miatt a magyarországi városok lakosságának adófizetőképessége a 17. században rohamosan csökkent, az állami adóprés a megnőtt haditerhek miatt viszont egyre erősebbé vált. Amíg a szabad királyi városok a tizenöt éves háború fokozott adóztatásának időszakában szinte gond nélkül ki tudták fizetni a hadiadó összegét (a Magyar Kamara alá tartozó városok esetében az elmaradás mindössze 8% volt), addig a 17. század első évtizedeitől kezdve adóhátralékaik folyamatosan nőttek. 1668-ban Kassa például több mint 20 000, míg Eperjes és Lőcse több mint 10 000, Bártfa 5300, Kiszzeben 2441 forint adót nem fizetett be, jöllehet hátralékaik egy részét néhány évvel korábban engedték el.²³ A harmincéves

Városok a csőd szélén. A magyarországi szabad királyi városok eladósodásának háttéréhez. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp.–Győr 2012. 167–185.

²⁰ Mintaként lásd *Rügge, N.*: Im Dienst i. m. 70–108.

²¹ *Michael Hochedlinger*: „Onus militare“. Zum Problem der Kriegsfinanzierung in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie 1500–1750. In: *Kriegsführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740.* Hrsg. Peter Rauscher. Münster 2010. 81–136., 117–119. Ennek magyarországi vonatkozásaira lásd *Kenyeres, I.*: A „fiscal-military state“ i. m.

²² The rise of the fiscal state i. m.; *Hart, M.*: The making i. m.; *O’ Brien, P. K. – Hunt, P. A.*: The Rise of a Fiscal State i. m.; La fiscalità nell’economia i. m.

²³ *H. Németh, I.*: Die finanziellen Auswirkungen i. m.; Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, E 554 Városi és kamarai iratok (a továbbiakban: E 554) Fol. Lat. 955. fol. 56–58. Kassa, 1668. aug. 22.;

háború hatásai tovább rontották a városok fizetőképességét, hiszen az erdélyi fejdelmek támadásai miatt hadikiadásaik jóval magasabbak lettek. A magyarországi kereskedők a háború okozta nehéz értékesítési körülmények miatt a magyar kivitel hagyományos piacain, a német és a kislengyelországi városokban (Krakkó) már nem tudták értékesíteni a magyar mezőgazdasági termékeket.²⁴ A polgárság adófizetési képessége így rohamosan csökkent. Nagyszombat esetében a 17. század során a soha be nem hajtható adók aránya a 25%-ról a század végére 60% fölé nőtt, Kassán pedig a polgárok adó hátralékainak összege ugyanebben az időszakban 7000 forintról majdnem 18 000 forintra emelkedett.²⁵

A 17. század húszas éveitől a korábban viszonylag fizetőképes városi kasszák így kezdtek kiürülni, a század közepétől pedig egyre gyakrabban kényszerültek arra, hogy földbirtokaikat elzálogosítsák. Ez hosszú távon tovább növelte pénzügyi gondjaikat, hiszen így onnan éveken át nem remélhettek jövedelmet. Adósságaik emiatt a 17. század végére gyorsan növekedtek. A 17. század utolsó harmadát és a 18. század első évtizedét a Magyar Királyság történetében az oszmánok elleni visszafoglaló háborúk és a sorozatos felkelések határozták meg, amikor a városok egyszerre voltak kitéve a császáriak és a felkelők sanyargatásának, illetve a városok elfoglalásakor követelt, több tízezer forintos hadisarc kifizetésének. Az olyan (mintegy 2000 fő lakosú) kisvárosok, mint Bártfa egyenként közel 10 000 forint értékben voltak kötelesek a hadsereg ellátását biztosítani.²⁶ Nagyszombat 1662-ben mintegy 7000 forintos adóssága 1702-re 27 000 forintra emelkedett, Kassa adósságai pedig 70 év alatt többszörösére nőttek: az 1672-ben regisztrált mintegy 18 000 forint adósság összege 1752-re közel 51 000 forintra emelkedett.²⁷ Sopron városa kiemelkedően magas adóssággal rendelkezett, mivel a 17. század végére felhalmozott 200 000 forint adósság a város bevételeinek tízszerese volt.²⁸ Pozsony számadáskönyveit megvizsgálva

MNL OL Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, E 210 Miscellanea (a továbbiakban: E 10) Civitatensia 36. t. Nr. 1–2. Pozsony, 1672. jún. 28.

²⁴ *Zimányi Vera*: Magyarország az európai gazdaságban, 1600–1650. (Értekezések a történettudományok köréből új sorozat 80.) Bp. 1976.; *Gecsényi Lajos*: Bécsi kereskedők memoranduma a kelet-nyugati kereskedelemről (1615). In: Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára. Szerk. Kalmár János. Bp. 1997. 79–88.; *Gecsényi Lajos*: Folytonosság és megújulás Magyarország és a felnémet városok gazdasági kapcsolataiban a középkortól a kora újkorig. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp. 2002. 175–197. A krakkói piacon történő változásokra lásd *Vinkler Bálint*: Krakkói bor-kivitelünk a 16. század végén, 1589–1600. Agrártörténeti Szemle 55. (2014) 1–40.

²⁵ *H. Németh I.*: Városok a csőd szélén i. m. 173–175.

²⁶ *Uő*: Várospolitikai i. m. I. 262., 265–269., 277–278.

²⁷ Nagyszombatra lásd *H. Németh, I.*: Die finanziellen Auswirkungen i. m.; Kassára lásd MNL OL E 210 Civitatensia 15. t. 9. sz. Pozsony, 1672. jún. 28.; ÖStA FHKA Neue Hofkammer, Ungarisches Camerale, Kommissionen und Sonderbestände, Civitatensia r. N. 3 1756. jan. 5.

²⁸ *Anton Špiesz*: Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680–1780 Východoslovenské vydavateľstvo. Košice 1983.; *H. Németh, I.*: Die finanziellen Auswirkungen i. m., illetve MNL OL E 210 Civitatensia 15. t. 9. sz.; MNL OL Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Regisztratúrája E 34

hasonló eredményre juthatunk. A város fizetőképességének fenntartása érdekében a tanács folyamatosan arra kényszerült, hogy újabb és újabb hiteleket vegyen fel, hiszen ezek nélkül nem lehetett volna fenntartani a város működését, valamint az adók fizetését. A tendencia jól látszik: a kezdeti nehézségeket követően a Rákóczi-szabadságharc volt olyan hatással a városi gazdálkodásra, hogy a fizetőképességét csak a sorozatosan felvett kölcsönökkel tudta fenntartani.²⁹

Király és városai: a fennhatóság változásai

A szabad királyi városok feletti fennhatóság kérdése a városok feletti autoritás egyik kulcskérdése, amit a kortársak – rendi-jogi szemléletük miatt is – kiemelten kezeltek. A központosított várospolitika kezdeti lépéseit úgy lehet felfedezni, ha lehetőségeinkhez mérten bemutatjuk a király és a városok közötti jogi kapcsolatokat. A kérdés eldöntése nem egyszerű, hiszen a szabad királyi városok az uralkodónak censussal, azaz földbérrel tartoztak, de 1526 után a rendi országgyűlés ki nem zárható tagjaivá is váltak, így egyben a többi rendhez hasonló jogokkal bíró entitások. A 16–17. században a városok mindössze a mohácsi ütközetet követő években maradtak távol egy-egy országgyűléstől, a század közepétől már fel sem merült egyetlen városi tanácsban sem, hogy követeit ne küldje el a diétára, mivel jelenlétét már mindegyik város fontosnak tartotta, rendi jogaik sérelmének tekintették volna, ha eltekintenek meghívásuktól. Ez is arra mutat, hogy a 16. század közepétől valóban megszilárdult a városok országrendisége, azaz a rendiség önálló tagjaiként tekintettek rájuk. Lackner Kristóf, Sopron város tudós polgármestere ezt így fogalmazta meg az általa alapított Tudós Társaság gyűlése előtt. „Annyi dicsőség és tisztesség származik minden sopronira abból, hogy szabad városban látta meg a napvilágot, és hogy a királyi korona védelme alatt él, hogy csakis a hitvány ember nem tartja ezt nagyra, és nem büszkélkedik vele. A szabadság ugyanis felbecsülhetetlen érték.”³⁰

Lackner szavai egyben rámutatnak arra, hogy a szabad királyi városok és a központi kormányzat közötti jogi vita ekkor (1622-ben) már megkezdődött. A 16–17. század fordulóján a kamarai szervek az osztrák tartományokban használt Kammergut-elvét kezdték el alkalmazni a magyarországi városok esetében is. Ennek részben gazdasági, részben pedig politikai, a rekatolizációt szolgáló céljai voltak. Miután az osztrák városok a Kammerguthoz tartoztak, azaz az uralkodó által közvetlenül felhasználható jövedelemforrások voltak, ezért a magyarországi városok esetében is egyértelműen

Protocollum diversarum relationum super restaurationibus liberarum regiarum civitatum (a továbbiakban: E 34) pag. 406., 495.

²⁹ H. Németh I.: Városok a csőd szélén i. m. 175–178.

³⁰ Grüll Tibor: Lackner Kristóf beszéde Sopron város dicséretéről (1612). In: Lymbus. Művelődéstörténeti Tár III. Szeged 1991. 45–97., 79.

ezt az értelmet akarták kiterjeszteni.³¹ A városok feletti fennhatóság pillanatnyi megerősödésének lehetünk akkor tanúi, amikor 1590-ben a már akkor elfeledett kamarahaszna adó ismételt bevezetését javasolta a kamara. Ekkor azzal érveltek, hogy „a városok öfelsége tulajdonai lennének (die Stett weren Eur Majestät Aigenthumb)”.³² E politikának a folytatásaként értékelhetjük az 1604. évi országgyűlésen elhangzott érvet, miszerint a kassai templom elfoglalását az indokolja, hogy a szabad királyi városok a király magántulajdonai. A kijelentés azt eredményezte, hogy a városi rend – az országgyűléseken szinte példátlan módon – a nemesi rendek hathatós támogatásával tudta ezt az érvet visszautasítani, de ezek az érvek a következő időszakban sem tűntek el.³³ A városok területén szerzett kamarai ingatlanok kapcsán hasonló érveléssel találkozunk, bár ekkor maga a kamarai jogügyigazgató is elismerte, hogy „a szabad királyi városok szabadsága és szokásjoga szerint, az élő utód nélkül elhaltak hagyatékaik nem a kincstár, hanem a városok részére szállnak vissza.”³⁴ A központi hivatalok szándékát az 1613-ban elrendelt vizsgálat szövege tükrözi vissza, mivel a vizsgálatot „öfelsége kamarabirtokainak” felügyeleteként rendelték el.³⁵

Lackner esetében nem csodálkozhatunk azon, hogy a Szent Koronára hivatkozik, amit (akit) a szabad királyi városok birtokosaként jelenített meg beszédében. A tudós soproni polgármester erősen érdeklődött a jelképek, és főként a korona iránt, amit – mint láthattuk – beépített a Soproni Tudós Társaság előtti beszédébe.³⁶ A szabad királyi városok az uralkodó és a kamarák törekvései ellen ugyanis igyekeztek a jogi formulák útján védekezni, és saját szabadságuk védelmét elsősorban a Szent Korona, mint

³¹ Brunner, O.: Städtische Selbstregierung i. m. 226–227.; Gutkas, K.: Das Städtewesen i. m. 229–250.; Herbert Knittler: Die Städtepolitik Ferdinands I. Aspekte eines Widerspruchs? In: Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens. Hrsg. Martina Fuchs. Münster 2003. 71–86., 79–80.; Alois Kernbauer: Die Einbindung der Städte in den frühabsolutistischen Habsburgerstaat. Zur staatsrechtstheoretischen Grundlegung eines fürstlichen Handlungsmusters. Archiv für Kulturgeschichte 87. (2005) 351–371.; Scheutz, M.: Kammergut i. m.

³² ÖStA FHKA AH HFU r. N. 57. 1590. jún. fol. 1016., 1032. Bécs, 1590. júl. 4.

³³ Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Hungariae I–VIII. Szerk. Fraknói Vilmos, IX–XII. Szerk. Fraknói Vilmos – Károlyi Árpád. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek 3. osztály. Monumenta comitialia. Országgyűlési emlékek, a továbbiakban: MOE) Bp. 1874–1917. X. 511., 521. (Pozsony), illetve 597. (Korpona) XI. 304., 489. (1605. Korpona), illetve Archiv Mesta Košice (a továbbiakban: AMK) Listy a Listiny (a továbbiakban: H I., II.) 5263/18. Pozsony, 1608. nov. 7., Soproni Miklós kassai országgyűlési követ jelentései. Uo. 7321/39. Nagyszombat, 1645. jan. 24., 7321/38. 1645. jan. 2., 7321/37. 1645. jan. 23.

³⁴ ÖStA FHKA AH HFU r. N. 72. 1602. ápr. fol. 10–46., r. N. 80. 1603. okt. fol. 346–355.

³⁵ ÖStA FHKA AH HFU r. N. 86. 1604. szept. fol. 386. 1614. szept. 24.

³⁶ Coronae Hungariae emblematica descriptio című műve, a királytűkör műfaját használja emblemátikus formában, a magyar rendek által óhajtott ideális uralkodói magatartást mutatja be. Christophorus Lackner: Coronae Hungariae emblematica descriptio. Bécs 1613. A kötetről és Lackner koronához fűződő kapcsolatáról lásd Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571–1631). Sopron 2004. 101–107.; Kees Tszelszky: Az ismeretlen korona: jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás. Pannonhalma 2009. 287. Lackner szerepéről az 1618. évi koronázáskor lásd Lackner Kristóf: Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid önéletrajza. Szerk. Tóth Gergely. Sopron 2008. 134–136.

az ország egészét képviselő „jogi személy” eszméjére alapozták. Beadványaikban és az országgyűléseken hozott törvénytervezeteikben rendre a Szent Korona tagjaiként, avagy a Korona (és nem az uralkodó) javaiként említik önmagukat. 1608 augusztusában a felső-magyarországi városszövetség gyűlésén a lőcsei követek fejtették ki véleményüket, miszerint „egyedül a király adóztathatja meg a városokat, amelyek a *korona*, és nem az országlakosok, avagy a királyi biztosok javai”.³⁷ A városok érvelése egyöntetűen megmaradt a korszak végéig. A városok beadványaikban és felterjesztéseikben ragaszkodtak ahhoz, hogy ők a Szent Korona és a királyság javai („peculium sacrae coronae et regni”), akik csak ez által tartoznak az uralkodó alá.³⁸ Az országgyűlési előterjesztésekben is a rendek ragaszkodtak ahhoz, hogy a városok az ország tagjai.³⁹ A rendi küzdelmek közepette negyedszázaddal később a kamara is elismerte, hogy „a szabad királyi városok a Magyar Királyság Szent Koronájának javai és az ország [rendi értelemben vett] tagjai”. A következő pontban azonban a városok privilégiumainak oly értelmet ad, hogy miután a városokat az uralkodók ékesítették fel különféle szabadságokkal és privilégiumokkal, ezért azokat akármikor vissza is lehet vonni. A városok a rendek közül az utolsók, „és a Szent Korona javai közé tartozik, ám [a városok] közvetlenül őfelsége joghatóságához tartoznak, épp úgy mint följük rendelt földesuruknak”.⁴⁰ A központi hivatalok álláspontja e tekintetben nem volt egyértelmű, mivel elismerték azt, hogy a városok a Szent Koronához tartoznak, de a korona és az uralkodó személye érvelésükben sokkal jobban összekapcsolódott, mint a városok érvelésében. A Magyar Kamara 1630-ban például azonosnak vélte a korona és az uralkodó javait („peculium coronae et regis sunt”) amikor az ellen érvelt, hogy Esterházy Miklós nádor saját hatáskörben kísérelte meg beszédni a városoktól a hadiadót.⁴¹ A szabad királyi városok és az uralkodó közvetlenebb kapcsolatát jelzi a Magyar Kamara érvelése is. Miután Sopron szabad királyi városként „sacrae regni coronae peculium”, ezért a kamara megparancsolta a városnak, hogy a kamara pénzhiánya miatt azonnal fizessen be bizonyos összegeket, illetve szállítson bort a királyi udvar szükségleteire.⁴²

I. Lipót 1657-ben még a városok által használt érvre hivatkozott, amikor letetette velük a hűségesküt az általa kiküldött királyi biztosok kezébe.⁴³ Az érvrendszer

³⁷ AMK H I. 5263/30. Lőcse, 1608. aug. 6.

³⁸ MNL OL Kincstári levéltárak, Szepesi Kamara levéltára, E 249 Benigna mandata (a továbbiakban: E 249) 1600. Nr. 79. Bécs, 1600. jún. 1.; E 210 Civitatensia 15. t. 1. sz. Bécs, 1613. máj. 26., AML XIII/102/34. Eperjes, 1648. VI. 11., AMK H III/2. pur. 20. fol. 26–27. 1649. jún. 28.

³⁹ ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten (a továbbiakban: HHStA UA) Comititalia Fasz. 400. fol. 209–210. 1625. okt. 14.

⁴⁰ ÖStA FHKA AH HFU r. N. 154. 1636. okt. fol. 146–148.

⁴¹ ÖStA FHKA AH HFU r. N. 142. 1630. okt. fol. 150. Pozsony, 1630. szept. 24.

⁴² MNL Győr-Moson-Sopron-Megyei Levéltár Soproni Levéltára (a továbbiakban: GySMMLSL), Sopron város levéltára, Lad. XI. et I. Fasc. 2. Nr. 66. Pozsony, 1628. jún. 3.

⁴³ Štátny archiv v Trnave (a továbbiakban: ŠtATr), Magistrat mesta Trnava (a továbbiakban: MMTr), Kráľovské dekréty (decreta regia), 1657. máj. 31.

azonban a városok tekintetében hamarosan egyre nyilvánvalóbban az uralkodói autoritás felé terelte a Szent Korona és az uralkodó viszonyát. Cseróczy Kristóf, a Szepesi Kamara aljogügyigazgatója egy 1665 után, a városok adójáról írott véleményében az 1647. évi 78. törvénycikkre hivatkozva kijelentette, hogy „ő szent felsége, mint a szabad királyi városok földesura” róhat ki a városokra olyan adókat, amelyek az ország javát és védelmét szolgálják.⁴⁴ Földesúrként az uralkodó tehát nemcsak különféle adókat róhat ki saját birtokaira, hanem teljesen egyértelmű módon azok minden jövedelmével – melyek őt illetik meg – rendelkezhet, birtokai belső életébe elhatározása szerint szólhat bele, jövedelmeinek megtermelését pedig ő maga, vagy megbízottja irányíthatja és ellenőrizheti. 1673-ra a Szent Korona és az uralkodó teljes azonosítása a központi pénzügyigazgatási hivatalok részéről teljesen egyértelművé vált. Lucsánszky Boldizsár aljogügyigazgató a városok taxahátralékaival kapcsolatban kifejtette, hogy a városok a Szent Korona javai („peculium sacrae coronae”), így az általuk kifizetendő taxa összegét egyedül a kamara határozhatja meg. Véleménye szerint inconueniens lenne, ha a kamara per útján próbálna hozzájutni az adó összegéhez, mivel ő maga az uralkodót egyértelműen a városok földesurának tekintette, akinek teljes mértékben jogában áll alattvalóitól beszedetni az adó összegét. Véleménye szerint más földesúr sem jogi úton szedeti azt be, így hasonló módon teheti ugyanezt a kamara is.⁴⁵ Az új várospolitikai tendenciák szempontjából kulcsfontosságú rekatolizáció is hasonló érvek mentén valósult meg. A kisszebeni plébános beiktatása kapcsán az egri püspök és a kamara között került sor vitára. A szepesi kamarai adminisztráció az egri püspök jelöltjével szemben a ferenceseket támogatta, akiket – miután Kisszeben szabad királyi városként „Magyarország Szent Koronájának java” – így ott az uralkodó földesúri jogaként (!) gyakorolja a kegyúri jogokat, amit közvetve a kamara érvényesít. A kamara véleménye szerint az lenne a helyes, ha a király saját birtokain ezt a jogot ugyanúgy birtokolja, mint bármelyik nemes és földesúr a saját falujában.⁴⁶ A tisztújításokra kiküldött biztosok érkezéséről tudósító királyi parancslevelek szinte mindegyike már ebben az értelemben tekintett a szabad királyi városokra. 1676-ban „hogy a királyi városok javairól, miután azok a király és ezen királyságunk koronájának javai, [...] gondoskodhassunk” küldte ki a kamara a királyi biztosokat a tisztújítások ellenőrzésére.⁴⁷

⁴⁴ „Sua Maiestas Sacra, velut praelibatarum liberarum civitatum dominus terrestris” MNL OL Kincstári levéltárak, Szepesi Kamara Levéltára, Szepesi Kamara regisztrátúrája, E 251 Causarum Regalium Vice-Directoratus a. Fasc. X. Nr. 119. Vö.: Uo. 1/9. 1672.

⁴⁵ MNL OL Kincstári levéltárak, Magyar kamarai levéltár, Magyar Kamara regisztrátúrája, E 23 Litterae ad Cameram Scepusiensem (a továbbiakban: E 23). Kassa, 1673. ápr. 22.

⁴⁶ MNL OL E 23 1676. júl. 6. Kassa, 1676. júl. 6.

⁴⁷ AMK Collectio Schwartzembachiana (a továbbiakban: Schw.) Nr. 9332. Pozsony, 1675. jún. 19.

A központi kormányzat ezt követően a szabad királyi városokat egyértelműen királyi javadalomnak tekintette. Az uralkodó az egyébként kompromisszummal végződő 1681. évi országgyűlés alkalmával szintén ezzel az érvrendszerrel utasította el a rendek beavatkozását, és fenntartotta magának azt a jogot, hogy a városokban tapasztalt visszasságok ellenőrzésére megbízhassa a kamarát.⁴⁸ E téren a 19. század közepéig nem volt változás. Jóllehet az országgyűlés egyhangúan a királyi városok szabad választási jogáról határozott, amit az uralkodó szentesített, e határozat végrehajtására sosem került sor. 1686-ban a kassai tisztújításon megjelent biztosok előtt ugyan a tanács tiltakozott az ellen, hogy a város szabad választási jogába bárki is beavatkozzon, de ezt nem vették figyelembe. Ezt támogatták a tanács katolikus tagjai is, akiket a biztosok jelenlétében választottak meg. Érvelésük szerint őket az uralkodó erősítette meg hivatalukban és tette őket a város élére. Az uralkodó megtehette ezt, hiszen autoritása alapján az uralkodói birtokokon („peculium suae maiestatis sacratissimae”) bárkit kinevezhet a királyi javadalom vezetésére.⁴⁹ A következő évben sorra került diétán a városok javaslatára a szabad tisztújításra vonatkozó törvénycikket a rendek ismételten felvették a törvénykönyvbe, ám lényeges változások e téren már nem történtek.⁵⁰ A városok tisztújításának és számadásainak ellenőrzése a kamarák állandó kötelezettségévé vált.⁵¹ „Miután a szabad királyi városok királyi birtokainknak és jövedelmeinknek részét alkotják, [...] és mivel szükségesnek látszik, hogy a városok gazdálkodásának és igazgatásának állapotáról gyakran, időről időre minél több információhoz juthassunk, ezért [...] akarjuk és parancsoljuk, hogy kamaránktól [...] minden egyes szabad királyi város magisztrátusának megújítására a szokásos biztosokat küldjék ki”, szólott 1694-ben I. Lipót parancslevele. Ebben részletesen megszabta a biztosok kötelezettségeit, és igen alapos, a városi gazdálkodás és közigazgatás minden területét átölelő, évente megismételt vizsgálatra szólította fel őket.⁵²

A városok feletti fennhatóság nem csupán az uralkodói jogigényekben mutatkozott meg. Önmagában ez csupán egy igényt, egy tendenciát mutathatna számunkra. Sokkal lényegesebb, hogy megváltozott a vezető tisztviselők és testületek

⁴⁸ ÖStA HHStA UA Comititalia Fasc. 401. Konv. B. fol. 9.

⁴⁹ MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, A 10 Insinuata Camerae Aulicae 1686. Nr. 1. 1686. jan. 7.

⁵⁰ A lőcsei követek utasítását lásd Štátny Archív v Prešove (a továbbiakban: ŠtAPr), Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Magistrat Mesta Levoča (a továbbiakban: MML) XXI/10. pag. 484–492. Lőcse, 1687. okt. 7. A rendek reakcióira lásd ÖStA HHStA UA Comititalia Fasc. 402. Konv. B. fol. 34–35. Pozsony, 1687. dec. 19.

⁵¹ MNL OL E 249 1690. Nr. 72., Bécs, 1690. dec. 15.; 1691. márc. Nr. 74. Bécs, 1691. márc. 16.; 1696. jún. Nr. 81. Bécs, 1696. jún. 25.; 1696. júl. Nr. 85. Bécs, 1696. júl. 7.; 1696. aug. Nr. 94. Bécs, 1696. aug. 7.; 1697. márc. Nr. 43. Bécs, 1697. márc. 29.; 1699. máj. Nr. 44. Bécs, 1699. máj. 23.; 1700. dec. Nr. 60. Bécs, 1700. dec. 13., illetve Nr. 61–65., AMK H III/2. pur. 30. fol. 122. 1691. jan. 2.; fol. 141. 1691. ápr. 10.

⁵² AMK H II. 1694.

legitimitása is. Amíg azt korábban magától a választó polgárságtól nyerték el, addig az új hivatalviselőket a 17. század utolsó harmadától az uralkodó személyét képviselő biztos iktatta be, vagyis a tisztviselők az ő kezétől nyerték el legitimitásukat.⁵³ Amíg ugyanis a 17. század utolsó harmadát megelőzően a tisztújítások a városi tanács önreprezentációjaként értelmezhető események voltak, addig ez a század utolsó harmadától jelentősen megváltozott. A választás során erős hangsúlyt kapott a megválasztott testületek és személyek jelképekben leírt hatalmának megerősítése. A magyarországi szabad királyi városokban a tisztújítások ceremóniája erősen kötődött a kötelező elemként tartott istentisztelethez, de ekkor azt a célt szolgálta, hogy a választás isteni sugallatra történő értelmezését erősítse meg. A választások során tartott prédikációk egyrészt a választás isteni eredőit, másrészt a nem születési alapon nyugvó, hanem választott tisztviselők hatalmát erősítették meg, mivel azokban a vezetők fennhatóságát és az alattvalók kötelességeit hangsúlyozták. Ezt erősítette meg, hogy a megválasztottak közül a város első embere az esküjét mindig a templomban, míg a többiek a városházán tették le.

Ezzel szemben a választási biztosok megjelenésével gyökeres változásokra került sor a tisztújítások rituáléjában. Miután az állam a városi tisztviselőket egyre inkább saját hivatalnokainak tekintette, a választás során az kapott hangsúlyt, hogy az aktus ne csupán Isten és a választójoggal rendelkezők ügye legyen, hanem a biztosok az uralkodó fennhatóságát testesítsék meg. A tisztújítások során ezért alapvetően megváltozott a rituálé több olyan eleme, amely a világi hatóságoktól független, csupán az Isten fennhatósága alatt álló városi hatóságot volt hivatott jelképezni. A tisztújítás legfontosabb szereplőjévé az uralkodó képében eljáró kamarai alkalmazott vált. Amíg korábban a város vezetését jelképező tárgyakat (pálca, kulcs, kard) a leköszönők mintegy visszaadták a város polgárságának, most az uralkodó, azaz a magyar király emberének kellett ezeket a jelképeket átadni, és tőlük is kapták vissza a megválasztott tisztviselőket. E tényezőt erősítette, hogy a városokban ezután

⁵³ A városi reprezentáció, mint a legitimitáció kérdéséről lásd *Interaktion und Herrschaft. Die Politik der frühneuzeitlichen Stadt.* Hrsg. Rudolf Schlögl. Konstanz 2004. Ugyanitt Andreas Würzler és Jörg Rogge tanulmányai, lásd *Andreas Würzler: Zwischen Verfahren und Ritual. Entscheidungsfindung und politische Integration in der Stadtrepublik Bern in der Frühen Neuzeit.* In: *Interaktion i. m.* 63–91., illetve *Jörg Rogge: Kommunikation, Herrschaft und politische Kultur. Zur Praxis der öffentlichen Inszenierung und Darstellung von Ratherrschaft in Städten des deutschen Reiches um 1500.* In: *Interaktion i. m.* 381–407. A magyarországi városi reprezentációval kapcsolatban a középkor esetében Bártfa, míg a 17–18. század időszakát illetően Sopron és Kassa kutatottabb. Lásd *Mikó Árpád: A bártfai városháza. Adalékok a Jagelló-kori reneszánsz történetéhez Felső-Magyarországon. Művészettörténeti értesítő* 53. (2004) 19–52.; *Tompos Ernő: A régi soproni városháza újkori története és az új városháza (tanácsháza) építéstörténete.* *Soproni Szemle* 31. (1977) 212–233., 298–320.; *Galavics Géza: A kassai (Košice) városháza mennyezetképei. (Művészet és polgárság a XVIII. század végén).* *Acta iuvenum* 2. (1968) 359–382.; *Géza Galavics: Kunst, Bürgertum und aufgeklärter Absolutismus in Ungarn.* In: *Actes du XXIIe Congrès International d'histoire de l'art I–II.* Ed. György Rózsa. Bp. 1969–1972. II. 221–225., 381–383.

a király nevében eljáró kamarai biztos erősítette meg a megválasztott tisztviselőket és testületeket. A kamarai biztos ezen túlmenően utasításának szellemét követve a római katolikus vallás korábbi helyzetét is igyekezett visszaállítani az ekkor még alapvetően döntő többségű evangélikus városokban. A kamarai biztos jelenlétében történt tisztújításokon az evangélikus városvezetőknek is kötelező módon ott kellett lenniük a bíró eskütételénél, melyre a templomban, katolikus papok segédletével és himnuszok kíséretében került sor. A tisztújítás kötelező része lett a körmenet, ahol a tanácsválasztáson részt vett összes személynek jelen kellett lennie. A bíró által letett eskü színhelye is egységesen a városi plébánia lett és nem a városháza, illetve az eskü szövegébe előkelő és kötelező elemként bekerült a szentek és Szűz Mária is, amelyre az akatolikusoknak is le kellett tenniük az esküt. Ez utóbbi sok problémát okozott, és a gyűlölködés magyát rejtette magában.⁵⁴

Központosított államigazgatás: csodaszer vagy felületi kezelés?

Új városi elit

A gazdasági problémák megoldására a kormányzat a monarchia más tartományaihoz hasonló igazgatási eszközöket kívánt bevezetni: a városi tanácsok belső összetételének befolyásolásával és a városi gazdálkodás állami felülvizsgálatával és megreformálásával. A központi kormányzat elsődleges célja a városi gazdálkodás megreformálása volt, amit több oldalról közelített meg. Egyrészt a városi igazgatást még tagoltabbá, összetettebbé, ellenőrizhetőbbé kívánta tenni, másrészt a szervezetet irányító és működtető személyzet összetételét akarta oly módon összeállítani, hogy az olyan emberekből álljon, akik megfelelő ismeretekkel rendelkeznek, lojálisak az államigazgatáshoz és a város vagyonát megbízhatóan kezelik, azt nem saját céljaikra használva fel. A beavatkozás kezdeti időszakának elsődleges feladata volt, hogy a legfontosabb tisztekben lévő polgárokat leváltsák, és helyükbe katolikusokat állítsanak. A rekatolizáció nem csupán az egy állam–egy vallás ismérveinek kiterjesztését szolgálta. A katolikusok kiválasztása a 17. század utolsó harmadának belpolitikai viszonyai között a lojalitás elsődleges ismérve volt. Az ekkor tapasztalható „vallási

⁵⁴ H. Németh István: Városi tisztújítások a királyi Magyarországon a 16–17. században. Arrabona (Győr) 45. (2007) 57–96.; István H. Németh: Pre-Modern State Urban Policy at a Turning Point in the Kingdom of Hungary. The Elections to the Town Council. In: Urban Elections i. m. 276–299.; H. Németh István: Az öniszervezés és állami felügyelet szimbólumai a magyarországi szabad királyi városokban. In: „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk. Bubyák Orsolya. Bp. 2010. 53–62.

polgárháború”⁵⁵ időszakában az ellentétes felekezetűek automatikusan ellenségnek, sőt háborús helyzetben kémeknek minősültek.

Az alattvalói hűség biztosítása mellett a városok gazdasági talpra állításának igénye sem szorult ekkor háttérbe. A városi gazdálkodás jobbítását, átláthatóságát mozdították volna elő a biztosok által a tanácsba delegált új tagok kiválasztásának szempontjai, mivel az utasításokban kiemelt hangsúlyt kapott a katolikus felekezethez tartozás mellett a jogi és közgazdasági ismeretek megléte is.⁵⁶ Ez még akkor is szerepet játszott, amikor Felső-Magyarországon a városok többsége lázadónak minősült. 1673-ban a Szepesi Kamara igen szigorú büntetést rótt volna a felső-magyarországi városokra. A kamara a megbízhatatlan személyek (lelkészek) eltávolítása, a városok előjáróinak és a lázadóknak elítélése és száműzése, az akatolikus polgárság számának lényeges csökkentése, a városok katonai megszállása és a városi bevételek teljes konfiskálása mellett arra tett javaslatot, hogy a legfontosabb tisztviselőket távolítsák el, és helyükre katolikusokat állítsanak. Ennek elősegítésére előterjesztették, hogy a városokban lévő házak némelyikét vegyék kincstári birtokba, és azokat katolikus személyeknek adják el, mivel azok csak így válnak választhatókká. Ezen túl a legfontosabb tisztek választását – „miután a város romlása és megtartása szempontjából az első vezetőknek számítanak” – el kell venni a néptől, és azt uralkodói döntés alá kellene vonni. A városoknak csupán jelölési joguk maradt volna, és a jelöltek közül a kamarai biztosok választották volna ki a megfelelő személyeket, mint ahogy az Ausztriában szokásban volt („sicuti moris est in Austria”). Abban az esetben, ha a kamara a jelöltek közül nem tud megfelelőt választani, a Magyar Kamara döntése alapján lehetett volna eljárni.⁵⁷ A felterjesztésből feltételezhetjük, hogy az ausztriai tartományok igazgatásában jártas, ám a felső-magyarországi viszonyokat alig ismerő Otto Ferdinand von Volkra határozta meg a javaslat főbb pontjait, akire ekkor elsődlegesen a felkelés elfojtását bízták.⁵⁸

A felterjesztés szélsőséges eszközeit végül sosem alkalmazták, hanem egy határozottan katolikusokat támogató, de a város gazdálkodásának felszínen tartását is szem előtt tartó politika érvényesült. A város kulcsvezetőinek pozíciói az első évek

⁵⁵ *Mihalik Béla Vilmos*: Papok, polgárok konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699) (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2017 19., 83., 137.; *Uő*: A Szepesi Kamara szerepe az 1670-1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban. *Fons* 17. (2010) 255–320.; *Uő*: Egy kisszebeni plébános tündöklése és bukása. Egyház, állam és a helyi közösség konfliktusai a 17. század végi Felső-Magyarországon. *Korall* 57. (2014) 49–69.

⁵⁶ Mintaként lásd erre *Rügge, N.*: Im Dienst i. m. 70–108. A Magyar Királysággal kapcsolatban lásd *Pál Judit*: Az állam és a patrónus szolgálatában. Egy Károlyi-kliens a 18. század elején. *Korall* 11. (2010) 179–205.; *Uő*: Katolikus bíró a református város élén. Egy városi bíró karrierje a 18. század közepén Szatmárnémetiben. *Urbs* 3. (2008) 205–226.

⁵⁷ MNL OL E 23 1673. márc. 4.

⁵⁸ A helyi viszonyok nem ismeretéről tanúskodik a polgármesteri állás említése, amely ekkor még ismeretlen volt a régió szabad királyi városaiban.

utasításaiból is egyértelműen kitűnnek. A város vezetői közül a bírót, (ahol volt) a polgármestert és a jegyzőt mindenképpen a központi hatóságok jelöltjei közül kellett kiválasztani.⁵⁹ A bíró – és esetenként a polgármester mellett a belső tanács –, majd a választott tanács, illetve ahol létezett a külső tanács tagjainak összetételét is egyre inkább befolyásolták a kirendelt biztosok. A választóbiztosok feladata azonban nem volt egyszerű, mivel a rendelkezésre álló személyek közül – főként az első időszakban – igen kevesen feleltek meg az uralkodói szándékoknak. A katolikus felekezethez tartozás mellett a kiválasztandó városi tisztviselőnek birtokkal (benepossessionatus) és képzettséggel (qualificatus) kellett rendelkeznie.⁶⁰ A 17. század utolsó harmadában a gyors váltásokkal járó sietség miatt sokszor nem megfelelő képzettségű és társadalmi állású személy került igen jelentős városi tisztségbe.⁶¹ Ennek ellenére nem mondható el, hogy az uralkodói szándékkal ellentétben a felekezeti alapon történt változások nagymértékben és visszafordíthatatlanul csökkentették volna a városok vezetőinek szakképzettségét. Sőt, a váltást követő második generációnál már ennek ellenkezőjét figyelhetjük meg.

A városok vezetésének többségét az említett várospolitikai fordulatot megelőzően evangélikus egyeduralom jellemezte, a tanács munkájában katolikus szinte sehol sem vett részt. Az evangélikus elit szakszerűségét mind a kamarai biztosok jelentései, mind pedig e réteg társadalomtörténeti elemzése is igazolják. Az evangélikusok jelentős része valóban egyetemet járt vagy végzett személy volt. Tanultságuk mellett biztos gyökerekkel rendelkeztek a városokon belül, mivel az evangélikus elit tagjait általában nagyon szoros rokonsági kapcsolatháló kötötte össze, az általuk birtokolt házakkal pedig szinte uralták a városok legelőkelőbb utcáit. Kiemelkedő helyzetüket jelzi, hogy szinte mindegyikük nemesi ranggal is rendelkezett, közülük többen az udvari familiárisi (familiaris aulicae) címet is elnyerték, amit a 16–17. században főként hivatali, értelmiségi, gazdasági szolgálatokért adományoztak. Ezek a jellemzők a 18. század első harmadára sem

⁵⁹ MNL OL E 23 1674. ápr. 22., E 210 Civitasentia 20. t. 2. sz. Bécs, 1677. dec. 22.; AMK Schw. Nr. 9214. Bécs, 1673. dec. 6. Ugyanez Lőcsén MML X/36/2., illetve Besztercebányán Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Banská Bystrica, Magistrat Mesta Banská Bystrica, Spisy Fasc. 286. Nr. 38.

⁶⁰ „[...] necessarium valde et expediens iudicavimus, ut quandoquidem catholica orthodoxa per Dei gratium fides, magnum illic incrementum sumpsisse, frequentesque catholicae bene qualificatae, ad gerenda senatoria, et quaelibet alia inter vos consueta officia, idoneae personae inveniri comperiantur.” AMK Schw. Nr. 9277. Bécs, 1674. dec. 16. Vö. Nr. 9332. Pozsony, 1675. jún. 19.; Nr. 9405. Kassa, 1676. jan. 7.; Nr. 9475. Bécs, 1677. dec. 24.; Nr. 9476. Pozsony, 1677. jan. 2.; Nr. 11008. Bécs, 1696. dec. 2.

⁶¹ *Szücs, J.*: Das Städtewesen in Ungarn i. m. 156.; *Špiesz, A.*: Slobodné kráľovské mestá i. m. 29–46; *Anton Špiesz*: Der Wiener Hof und die Städte in Ungarn in den Jahren 1681–1780. In: Die Städte Mitteleuropas i. m. 83–95.; *Uő*: Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681–1781. *Historický Časopis* 39. (1991) 588–612.; *Marie Marečková*: Politická autonómie a vnútorná samospráva východoslovenských svobodných kráľovských miest v 17. storočí. *Historický Časopis* 41. (1993) 543–550.; *H. Németh, I.*: Európska doktrína i. m.

változtak meg, sőt, az egyetemi, főként a jogi végzettség aránya még nagyobb lett, a nemesítések és a rangemelések sem szűntek meg. Ez a tendencia azt sugallja, hogy a sikeres oszmán háború utáni konszolidációt követően olyan szakszerűsödő városvezetés kezdeteit figyelhetjük meg, amely immáron – a bécsi udvar igényei miatt is – a jogi és gazdasági ismeretek elvárásainak is megfelelt, és ehhez mérten a város mind „hivatalszerűbb” irányítását tette lehetővé. Erre a feltevésre a katolikus elit jellemzőinek ismeretében tudunk választ adni.⁶²

A várospolitikai váltás első katolikus generációjának két típusát különböztethetjük meg. A hirtelen megjelent igény kielégítésére – miszerint katolikus városvezetőkre van szükség – elsőként idegeneket választottak ki a városok élére. A megfelelő tapasztalattal és szaktudással rendelkező katolikus polgárok létszámának növelésére már 1676-ban a nagybányai missziós páter olyan jellegű megoldást javasolt, amit a szepesi kamarai adminisztráció is szívesen felkarolt.⁶³ Olyan kamarai vagy katonai hivatalnokokról vagy esetenként környékbéli nemesekről van szó, akik adott városban teljesítettek szolgálatot. Így lettek egy-egy város polgármesterei vagy bírái vámosok, postamesterek vagy akár hadbírák. Ők idegenként, családi és gazdasági kapcsolatok nélkül vették át a városok vezetését. Az új tisztviselőknek általában még polgárjoguk sem volt, hanem azt csupán megválasztásukat követően szereztek meg.⁶⁴ Annak ellenére, hogy a magyarországi szabad királyi városokban igen gyakori volt a környékbéli nemesek városba költözése, sőt, a városi polgárjog felvétele,⁶⁵ az idegenként a város élére került személyek többsége a belvárosban egyáltalán nem rendelkezett ingatlannal, általában a városfalon kívül, a külvárosban volt házuk.⁶⁶ Sőt, előfordult az is, hogy a város területén semmilyen tulajdonnal nem rendelkeztek. Szakmai hozzáértésük azonban vitathatatlan, hiszen esetükben a jogi és közgazdasági ismeretek biztos ismeretével számolhatunk. Szerepük azonban átmenetinek tekinthető. Mellettük olyan szakképzetlen, döntő többségében kézműves katolikusok kerültek be a tanácsba, akiknek sok esetben még az írás és olvasás is nehézséget okozott. Helyük

⁶² A biztosok jelentését lásd MNL OL E 34 pag. 246.; A polgárok képzettségére lásd *H. Németh István*: Az állam szolgái vagy a város képviselői? A központosuló várospolitikai hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére. *Soproni Szemle* 61. (2007) 125–141., 130.; *István H. Németh*: Venerable Senators or Municipal Bureaucrats? The Beginnings of the Transformation of the Eaststate of Burghers at the Turn of the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *The Hungarian Historical Review* 1. (2012) 49–78. A soproni evangélikus polgárságról lásd még *Kiss Melinda*: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. *Soproni Szemle* 59. (2005) 185–206., 265–284.

⁶³ MNL OL E 23 1676. máj. 16. Kassa, 1676. máj. 16.

⁶⁴ *Paur Iván*: Csányi János magyar krónikája, 1670–1704. *Történelmi Tár* [5.] (1858) 23.; *H. Németh I.*: Az állam szolgái i. m. 133–134.

⁶⁵ *H. Németh István*: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében. *Korall* 9. (2002) 79–106., 88.

⁶⁶ *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok, 1535–1848. Bp. 1982. Nr. 4429., 10710.

azonban nem volt végleges. A bevezetett intézkedések és a kamarai biztosok jelentéseiből kivilágló törekvések ugyanis arra mutatnak, hogy a kezdeti nehézségeket követően valóban alkalmas személyeket választottak a fontos városi tisztségekbe, és ahol alkalmatlanokat találtak, azonnal elbocsátották.⁶⁷

A 17–18. század fordulójától a katolikus városvezetők körében is jelentős változásokat figyelhetünk meg. A megválasztott tisztviselők szinte kivétel nélkül jogi végzettséggel rendelkeztek, és immáron elképzelhetetlen volt, hogy erős társadalmi kapcsolatok nélkül választassanak meg valakit. Az ekkor hatalomra került szakképzett katolikus városi vezetők többféle társadalmi környezetből érkeztek. Egy részük a városon kívülről érkezett, de részben családi, részben társadalmi-gazdasági összeköttetésekkel, így jelentős presztízzsel rendelkeztek. E „félíg idegen” személyek közül többen a környékbéli, a városokkal szoros gazdasági kapcsolatot tartó nagybirtokok tisztviselői közül kerültek ki. Sokan már korábban is állandóan a városban laktak, belvárosi háztulajdonnal rendelkeztek. Általában a városi nemesek (tehát nem polgári foglalkozást űző, nemesi családból származók) kategóriájába oszthatjuk őket,⁶⁸ akik az egykori gazdasági értelmiségiek körébe tartoztak. Erre a körre jellemző, hogy utódaik részben a városi vezetésben maradtak, részben állami szolgálatba álltak, vagy állami szolgálatban állóhoz mentek feleségül. A 17. század utolsó két évtizedében már – igaz csekély számban – találkozzunk olyan polgárokkal, akik katolikusként megfelelő szakképzettséggel rendelkeztek. Személyükben kellő társadalmi beágyazottsággal rendelkező polgárok kerültek a városok élére, akik rokonsági körüket tekintve inkább kettős identitással rendelkeztek. Polgári foglalkozásuk és rokoni kapcsolataik egy része miatt a helyi polgársághoz kötődtek, de az állami hivatalokkal, illetve az állami hivatalnokokkal kialakított egyéb rokonsági kapcsolataik az államigazgatáshoz is kötötték őket. Így ők tekinthetők a 18. század elejétől hatalomra került új, városvezető hivatali elit elődjének, és (attitűdjüket tekintve) hosszabb távon a 19. századi honorácior-értelmiségi réteg előfutárainak.⁶⁹

Rajtuk kívül a városi tanácsba kerülhettek igen képzett konvertiták is. Jóllehet a 17. század végén kivételesnek számított, ha egy városvezető áttért, mégis találhatunk erre is példát.⁷⁰ A legismertebb eset a publicisztikájáról ismert Johann

⁶⁷ Ez történt a 17. század végén Ruszton, Trencsénben és Kőszegen is, ahol az alkalmatlan katolikus tanácsosokat vagy bírójelöltet jellemezték így a biztosok. MNL OL E 34 pag. 117–125., 223–227., 286–298.

⁶⁸ H. Németh I.: Polgár vagy nemes i. m. 86–96.

⁶⁹ *Vörös Károly*: A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. Valóság 10. (1975) 1–20.; *Kosáry Domokos*: Értelmiség és kulturális elit a XVIII. századi Magyarországon. In: A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról. Bp. 1987. 138–159.; *Tóth Árpád*: Hivatali szakszerűsödés és a rendi minták követése. Pest város tisztviselői a reformkorban. Tanulmányok Budapest Múltjából 25. (1996) 27–60.

⁷⁰ MNL OL E 23 1676. jan. 25., 1676. máj. 16.

Weber volt, aki korábban Wesselényi Ferenc nádor orvosaként feltehetően kompromittálódott a kamara szemében.⁷¹ Weber esete követőkre talált. A 18. század legelején tanácsossá vált városi tisztviselők esetében jóval nagyobb arányban találkozzunk konvertáltakkal, akiknek szülei evangélikusok, sőt, nem egyszer evangélikus lelkészek voltak. Rokoni kapcsolataik városuk evangélikus elitjébe ágyazta be őket, de a korábbi jelentős befolyással rendelkező családok tagjai közül sok esetben egyedül az áttértek jutottak fontos városi tisztséghez. Ők hagyományait tekintve kiváló szakértelemmel bírtak, egyben rokoni kapcsolataikat tekintve bizton tekinthetjük őket a városi elit polgárság tagjainak.

A kialakult várospolitikai helyzet sok család számára hosszútávon a kiemelkedés lehetőségét nyújtotta. Szemtanúi lehetünk olyan karriereknek, amikor az apatanulatlan kézművesként az első katolikusok között jutott be a városi tanácsba, majd felismerve az állam által elvárt igényeket egyetemre járatta fiait, akik állami hivatalnokokkal, illetve a városvezető elit családjával kerültek rokonságba. Ők szakképzett katolikusként immáron joggal foglalhatták el a legfontosabb városi tisztségeket. Az így kialakult katolikus elit rokonsági hálójával és házbirtokaival is beilleszkedett a városi elitbe, akik általában a város belső utcáiban vásároltak házat, és lehetőleg minél közelebb a főtérhez, ahol a városháza is elhelyezkedett.⁷²

Városi szakhivatalnokok állami szolgálatban

A szabad királyi városok közigazgatásának legszakosítottabb képviselője a késő középkortól kezdve a városi jegyző volt. Tisztsége alapvetően azon a szakszerűsége alapult, amelyet iskolázottsága révén szerzett meg, és ismeretei a városi közigazgatás minden területére kiterjedtek. Miután a kora újkorra a városokban strukturált városi írásbeliség és közigazgatási gyakorlat alakult ki, a jegyző a városi kancellária vezetőjeként kulcspozíciót töltött be. A városi jegyzőkönyvek vezetőjeként állandó résztvevője volt a belső tanács üléseinek, a városi joggyakorlatban, a városi gazdálkodásban és az adószedésben pedig tiszténél fogva nagy betekintéssel bírt. Miután a városi kancellária hiteleshelyi funkciókkal is bírt, a jegyző a városi birtokviszonyok legjobban ismerője volt.⁷³ A jegyző személye oly fontos volt,

⁷¹ *Bubryák Orsolya*: Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1612–1684). *Ars Hungarica* 31. (2003) 225–280.; *G. Etényi Nóra*: Államelmélet, politika és pamflet a 17. századi Európában. *Aetas* 17. (2002) 15–35.; *Emil Hargittay*: Zur Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn: Johann Weber (1612–1684). *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 6. (1994) 77–93.; *Hargittay Emil*: Gloria, fama, literatura. Bp. 2001. 82–96.

⁷² *H. Németh I.*: Az állam szolgálói i. m.; *H. Németh, I.*: Venerable Senators i. m.

⁷³ *Judit Majorossy – Károly Goda*: Städtische Selbstverwaltung und Schriftproduktion im spätmittelalterlichen Königreich Ungarn. Eine Quellenkunde für Ödenburg und Preßburg. *Pro civitate Austriae. Informationen zur Stadtgeschichtsforschung in Österreich* 13. (2008) 62–100.

hogy I. Miksa bajor választófejedelem a München városában bevezetendő közigazgatási reform részét képező új rendtartás (Ratsordnung) egyik pontjában előírta, hogy a belső tanács döntéseinel a szavazás előtti utolsó hozzászóló a jogilag képzett városi jegyző legyen, akinek így óriási befolyása lehetett.⁷⁴ Az osztrák és bajor városokban a 16. század végén lezajló ellenreformáció egyik fontos intézkedése volt, hogy a polgármester és a bíró mellett a jegyző leváltására is sor került. Ennek első lépése az volt, hogy az innsbrucki kormányzat 1588-ban elrendelte, hogy a tisztújításokon csak a hivatal által kijelölt emberekre lehessen szavazni, majd ezt a rendelkezést 1600-ban kiterjesztette a városi jegyzőre és az ügyészre is. Hasonló intézkedésekre kerültek sor Münsterben is, ami miatt a város vezető protestáns családjai hamarosan elhagyták ezeket a városokat, és helyükre katolikusok költöztek.⁷⁵ Amikor a rekatolizáció első hullámában leváltották a városok vezetőit, a jegyző minden esetben köztük volt.⁷⁶

A Magyar Királyság szabad királyi városaiban is hasonló intézkedésekre került sor. A felkelés első fázisának lezárásakor a kamarai adminisztráció tanácsai javasolták, hogy a város fő vezetői mellett a jegyzőt is – mivel ő a város megmaradásának egyik legfontosabb záloga – váltsák le.⁷⁷ Az 1673 után a tisztújítások miatt kiadott parancslevelek egyöntetűen hangsúlyozták, hogy a jegyző személyét mindenképpen a katolikusok közül válasszák ki.⁷⁸ Ennek a parancsnak az lett a következménye, hogy a városi jegyző személye és feladatainak meghatározása szinte teljes egészében átcsúszott a kirendelt királyi biztosok hatáskörébe. A biztosok könnyűszerrel keresztülvihették akarataikat, mivel a jegyző a magyarországi városokban nem választott tisztség volt, hanem szakhivatalnokként állt a város szolgálatában.⁷⁹ A biztosok eleinte mégis akadályokba ütköztek, mivel a városok erőteljesen ellenálltak az új jegyzők kiválasztása ellen. Késmárkon már az első

⁷⁴ *Eberhard Isenmann*: Ratsliteratur und städtische Ratsordnungen des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. Soziologie des Rats, Amt und Willensbildung, politische Kultur. In: Stadt und Recht im Mittelalter / La ville et le droit au moyen âge. Hrsg. Pierre Monnet – Otto Gerhard Oexle. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 174.) Göttingen 2003. 215–479., 440–441.

⁷⁵ *Richard Hübl*: Die Gegenreformation in St. Pölten. St. Pölten 1966. 22.; *Wolfgang Zimmermann*: Rekatholisierung, Konfessionalisierung und Ratsregiment. Der Prozeß des politischen und religiösen Wandels in der österreichischen Stadt Konstanz 1548–1637. Sigmaringen 1994. 172–183., illetve *Ronnie Po-chia Hsia*: Society and Religion in Münster, 1535–1618. New Haven 1984. 93–116.

⁷⁶ *Karl Gutkas*: Stadt- und Herrschaft in Niederösterreich im 16. und 17. Jahrhundert. In: Bericht über den 8. österreichischen Historikertag. (Veröffentlichungen des Verbandes österreichischer Geschichtsvereine 16.) Wien 1965. 59–76.; *Herta Hageneder*: Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation in Linz. Historisches Jahrbuch der Stadt Linz (2003/2004) 355–357.

⁷⁷ MNL OL E 23 1673. márc. 4.

⁷⁸ MNL OL E 23 1674. ápr. 22.; E 210 Civitatensia 20. t. 2. sz. Bécs, 1677. dec. 22.; AMK Schw. Nr. 9214. Bécs, 1673. dec. 6.; AML X/36/2. Bécs, 1673. dec. 6., X/36/1. Bécs, 1674. dec. 15., X/37. Bécs, 1675. ápr. 25.; MMBB Fasc. 286. Nr. 38. Bécs, 1673. dec. 6., Fasc. 286. Nr. 41. Bécs, 1675. dec. 18., Fasc. 322. Nr. 36. Linz, 1676. dec. 21., Fasc. 361. Nr. 21. Bécs, 1677. dec. 22.

⁷⁹ *Majorossy, J. – Goda, K.*: Städtische Selbstverwaltung i. m.

alkalommal is visszautasították Bocskay Mihály választási biztos követeléseit, és arra hivatkoztak, hogy a jegyző nem választott tisztviselő, így a tisztújításon nem kerülhet szóba tisztének megváltoztatása.⁸⁰ A közeli Lőcsén pedig még 1676-ban is, amikor a lőcsei tanács nagy része már idegenekből állt, a városba érkező biztosok a jegyző kiválasztásánál jelentős oppozíciót tapasztaltak. A biztosok a többi tanácsoshoz hasonlóan a vármegye jegyzőjét igyekeztek a városi jegyző tisztére megválasztatni, de a polgárság ellenállása, amely részben az ősi szász joghoz kötődött, megtörhetetlennek bizonyult. Mivel kevés alkalmas katolikus városi polgár állt rendelkezésre, így csak úgy tudtak megfelelő embert kiválasztani erre a tisztre, hogy a plébánostól megtudták, ki az, aki esetleg konvertálni fog, és inkább úgy döntöttek, hogy ezeket jelölik, mivel őket biztosabban megválasztják, mint az alkalmatlan katolikusokat.⁸¹

Besztercebányán a jegyző kiválasztása olyan nagy gondot okozott, hogy éveken át nem tudták betölteni az állást. 1674-ben Borsiczky István besztercebányai harmincados ugyan elégedetten jelentette, hogy az evangélikus jegyzőt leváltotta, és helyére a katolikus Karasz Illés került.⁸² A következő évben azonban a tanács még a külső tanács sürgetésére is elkeseredetten igyekezett betölteni valakivel ezt a posztot, aki a biztosoknak is megfelelné. Az üresedést kihasználva a központi kormányzat részéről azonnal érkezett jelölt Friedrich Weber, az irodalmi tevékenységéről is ismert eperjesi bíró fia személyében,⁸³ akit maga Kollonics Lipót ajánlott a tanács figyelmébe. A fiatal Weber korábban Pesthy András országbírói ítélmester mellett, valamint a királyi tábla jegyzőjeként is dolgozott, így kellő jogi ismerettel rendelkezhetett, egyben megbízható frissen konvertált katolikus német városi polgárfi is volt.⁸⁴ Weber azonban csak rövid időre töltötte be ezt a posztot, mivel munkába állását követő egy év múlva már az eperjesi jegyzői tisztség várományosa. A konvertált eperjesi bíró, aki 1676 januárjában igen szoros választást követően, mindössze egyetlen szavazattöbbséggel nyerte el a bírói posztot, el tudta érni, hogy fia – minden összeférhetetlenség mellett is – elfoglalhassa hivatalát.⁸⁵ Kérdés, hogy ebben mekkora szerepet játszhatott a tisztújítást irányító Franz Bernard de Wallsegg, aki az eperjesi tisztújítást vezette le, de hamarosan kiderült róla, hogy nem vonakodott különféle ajándékokat elfogadni, ha az ő döntésén múltott egy-egy városi tisztség

⁸⁰ MNL OL Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma E 254 Repraesentationes, informationes et instantiae 1674. jan. Nr. 65. Késmárk, 1674. jan. 9.

⁸¹ MNL OL E 23 1676. jan. 25.

⁸² MNL OL Kincstári levéltárak, Magyar Kamarai Levéltár, Magyar Kamara Regisztratúrája E 41 Litterae ad cameram exaratae (a továbbiakban: E 41) 1674. Nr. 97.

⁸³ *Bubryák O.*: Egy polgári mecénás i. m.

⁸⁴ MMBB Protokolly 125. pag. 24. 1675. jan. 23., uo. pag. 26. 1675. jan. 29., Spisy Fasc. 271. Nr. 133. Bécs, 1675. jan. 26., Fasc. 116. Nr. 22. Nagyszombat, 1675. febr. 21.

⁸⁵ MNL OL E 23 1676. jan. 15.; MMBB Spisy Fasc. 116. Nr. 25. Eperjes, 1676. febr. 26.

sorsa.⁸⁶ Miután Weber 1676 márciusában Eperjesre utazott, először Petrás Mihályt szemelték ki, de – úgy tűnik – ő nem vállalta el, sőt, amikor Mathias Hübl aljegyző betegsége miatt Lőcsére utazott Spillenberger doktorhoz, a helyi közigazgatás a tanács szemében összeomlani látszott.⁸⁷ A következő évek is a besztercebányai jegyző keresésével teltek el, míg végül Martin Clement előbb aljegyzőként, majd 1690-től jegyzőként töltötte be ezt a posztot.⁸⁸

A breznóbányai jegyző, Eördeogh Imre esete némiképp hasonló volt. Eördeogh nevével először 1687-ben találkozunk, amikor Balogh Miklós váci püspök támogató levelével a tarsolyában megérkezett Körmöcbányára, és a bányakamaránál kért állást. Eördeogh Szelephényi György hatására konvertált a katolikus hitre, és a Magyar Kamara segítségével Breznóbányán megkapta a jegyző tiszttét. A Thököly-felkelés idején két évig volt szolgálatban, de katolikus hite miatt a lázadók fogságba ejtették. Szenvedéseit követően Balogh Miklós váci püspök, szepesi prépost vette gondjaiba, aki Körmöcbányán egy házat bocsájtott a rendelkezésére, hogy a helyi katolikusok számát növelje. Jegyzőként jogi és közigazgatási ismeretei voltak, és a bányavárosokban működő értelmiségiként a régióban használt négy nyelvet (latin, magyar, szlovák, német) is bírta. A bányakamaránál ugyan üres állás nem volt, de a kamaragróf álláspontja szerint valamelyik városi tisztre jó lesz, hiszen képzett katolikusban nagy hiány van. Elsőként a körmöcbányai tanácsba kívánták Andreas Schnüerer belső tanácsos helyére delegáltatni. Beiktatását a Magyar Kancellária által kiadott uralkodói parancslevéllel igyekeztek véghezvinni, amit mind az Udvari Kamara, mind pedig Johann Andreas Viechter főkamaragróf támogatott.⁸⁹ Nem tudni, vajon sor került-e az igen idős, evangélikus tanácsos leváltására, de 1691-ben Eördeogh Selmecebánya jegyzője lett, ahol a mintegy 30 éve működő evangélikus jegyzőt váltotta, majd 1694 szilveszterén Borsiczky László javasolta besztercebányai ügyésznek.⁹⁰

Más városokban könnyebben váltották le a jegyzőt. Kassán Udvarhelyi Mihály – az egri káptalan jegyzője – lett a városi jegyző, akit egyben (képzett katolikus városlakók hiánya miatt) városi tanácsossá is megválasztattak.⁹¹ Eperjesen végül a bíró fia, Friedrich Weber bizonyult a szepesi kamarai adminisztráció megbízható

⁸⁶ ÖStA FHKA AH HFU r. N. 280. 1681 fol. 284–286.

⁸⁷ MMBB Protokolly 125. pag. 37–38. 1676. jan.28., pag. 127–128. 1676. márc.13., pag. 424. 1676. szept. 11.

⁸⁸ MMBB Protokolly 129. pag. 140. 1678. ápr. 29., Protokolly 130. pag. 66–67. 1679. febr. 21., Protokolly 137. pag. 0., 144. pag. 0.

⁸⁹ ÖStA FHKA AH HFU Ungarisches Münz- und Bergwesen (a továbbiakban: MüBw) r. N. 43 fol. 8–13. 1687. jan. 4., fol. 62–65. 1687. márc. 20.

⁹⁰ MNL OL E 34 pag. 1–13. Besztercebánya, 1692. febr. 24.; MMBB Spisy, Fasc. 323. Nr. 26. Besztercebánya, 1694. dec. 31.

⁹¹ MNL OL E 23 1674. dec. 29.

emberének.⁹² Korponán, Körmöcbányán már 1674-ben új katolikus jegyzőt sikerült találnia a kirendelt biztosoknak.⁹³ Ezzel szemben a már említett Lócse és Besztercebánya mellett például Sopronban, Modorban és Selmecebányán szintén csak egy–másfél évtizeddel később, a század végén került sor az evangélikus jegyző leváltására.⁹⁴ A váltások ellenére a 17. század végén kijelölt jegyzők helyére szakképzett, katolikus utódot találni a 18. század elején sem volt könnyű, hiszen a jogi és közigazgatási ismeretek mellett az ország esetleg magyarok lakta vidékéről érkezett katolikus városi jegyző néha épp nyelvismeretének hiánya miatt nem vált be, mint Modorban, ahol maga a kirendelt biztos javasolta a nehezen megtalált jegyző leváltását németül jól tudó katolikusra.⁹⁵ Selmecebányán különösen nagy nehézséget okozott az, hogy a meghalt jegyző helyett csak nagyon nehezen és késedelmesen neveztek ki utódot. Az ok az volt, hogy a vélhetően a konvertálástól óvakodó evangélikus városi lakosság között csak nagyon fiatal katolikusokat találtak, akik alkalmatlanok vagy túlságosan egyszerű sorból valók voltak.⁹⁶ 1701-ben pedig Kassán nem találtak megfelelő embert a jegyzői tisztre, így Szentiványi László kamarai biztosnak kellett elrendelnie, hogy az új aljegyző, Erős Tamás (korábban a szepesi kamarai adminisztráción írnokként dolgozott)⁹⁷ lássa el eddigi szolgálatait mellett a jegyzői feladatokat is, de a jegyző fizetésével.⁹⁸ Végül Eszenyi János kamarai írnokot vették fel jegyzőnek.⁹⁹

A városok állami ellenőrzésének aspektusaira mutat rá egy másik tisztt betöltése, a kamarásé. Annak ellenére, hogy a kamarást választották, feladatai elvégzéséhez speciális szakképzettség és tudás volt szükséges. Így a kamarási tiszttet mindenképpen a szakhivatalok közé kell sorolnunk. Miután az állami beavatkozás egyik (és később jórészt egyetlen) célja a városi gazdálkodás megreformálása volt, érthető, ha az uralkodó parancsleveleiben a jegyző és a fontosabb tisztviselők mellett a kamarás esetében ragaszkodott ahhoz, hogy ezt a tiszttet is katolikus töltsse be.¹⁰⁰ A kamarások esetében a királyi biztosok még nehezebb helyzetben voltak, mint a jegyzőknél.

⁹² MNL OL E 23 1676. jan. 15.

⁹³ MNL OL E 41 1674 Nr. 3. Korpona, 1674. jan. 2. és 1674 Nr. 97. Besztercebánya, 1674. márc. 22.

⁹⁴ *Paur Iván*: Csányi János magyar krónikája i. m. 46.; MNL OL E 41 1680 Nr. 121. Bécsújhely, 1680. ápr. 28., E 34 pag. 14–25. Modor, 1691. jan. 5., pag. 1–13. Besztercebánya, 1692. febr. 24.

⁹⁵ MNL OL E 210 Civitatensia 24. t. 10. sz. 1691.

⁹⁶ MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária Regisztratúrája A 20 Litterae Camerae Hungaricae (a továbbiakban: A 20) 1701. Nr. 26. Pozsony, 1701. dec. 5.

⁹⁷ *Fallenbüchl Zoltán*: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár. Bp. 2002. 89.

⁹⁸ AMK Schw. Nr. 11618. Kassa, 1701. ápr. 12. és Schw. Nr. 11801. 1702. jan. 21.

⁹⁹ AMK Schw. Nr. 11940. 1702. jan. 21.

¹⁰⁰ MML X/36/1. Bécs, 1674. dec. 15., Archív hlavného mesta SR Bratislavy, Magistrát mestra Bratislavy (a továbbiakban: MMBr) Spisy Fasc. 286. Nr. 41. Bécs, 1675. dec. 18.; MMBr Mestský knihy, Nr. 56. pag. 69. 1675. júl. 17.; MMBr Spisy Fasc. 322. Nr. 36. Linz, 1676. dec. 21.; MNL OL E 210 20. t. 2. sz. Bécs, 1677. dec. 22.; MMBr Spisy Fasc. 361. Nr. 21. Bécs, 1677. dec. 22.

A városok gazdálkodásának kulcsszereplője ugyanis a kamarás volt, és ezen a kiküldött biztosok sem kívántak változtatni, mivel mindennél fontosabb volt számukra, hogy a pénzügyek intézése valóban hozzáértő kezekben legyen, valamint abban is, hogy a számadáskönyvek minden alkalommal rendelkezésre álljanak. Jóllehet, a királyi parancslevelek szerint le kellett volna váltani a kamarásokat, erre még a legtöbb városban a század végén sem került teljes mértékben sor.

A hozzáértés hiánya ezen a poszton jóval nagyobb károkat okozhatott, mint egy kevésbé szakértő polgárból lett városi tanácsos esetében. 1678-ban a soproni tisztújításon megjelent királyi biztos leváltotta a városi elithez szorosan kötődő, szakképzettség tekintetében mindenki által kiválónak ismert Gregor Natlt, akinek a helyébe a magyar Horváth Miklóst tette, aki ugyan a kevés képzett katolikus soproni polgár közé tartozott, de bevándorolt nemesként nem ismerte a német nyelvet. Ez utóbbi (lévén a soproni igazgatás szinte teljesen német nyelven folyt) lényegében alkalmatlanná tette a poszt betöltésére. Két év múlva maga Kollonich Lipót kamaraelnök királyi biztosként váltotta le Horváthot, hogy helyébe az evangélikus Johann Andreas Preininget válasszák erre a posztra. A katolikus érdekeket az alkamarás személye biztosította, aki a közeli Kaboldon birtokos Kéry család számvevőjeként szolgált korábban.¹⁰¹ A soproni tanácsba 1670 után katolikus hite miatt bekerült szappanfőző, id. Georg Waxman annak ellenére, hogy a község egyhangú szavazattal őt jelölte, éppen a biztos nyomására nem kapta meg a kamarási posztot 1695-ben, mivel véleménye szerint írástudásában bizonytalan, így nem alkalmas a posztra. A biztos véleménye szerint ez veszélyezteti a város gazdálkodását, mivel a kamarás súlyos károkat tud okozni a városnak, ha rosszul látja el a feladatát. Éppen ezért erre a posztra a község helyette a szintén katolikus Mathias Strausst választotta meg. Ezt követően már csak Waxman fiának a nevével találkozunk a kamarások között, akire már egyáltalán nem volt elmondható, hogy ne lett volna képzett polgár.¹⁰²

A katolikus váltás a kamarási poszton azért sem mehetett végbe teljes sikerrel, mert az választott tisztség volt, így hamarosan ugyanazzal a paritásos váltórendszerrel találkozunk, ami a bíró és a polgármester posztjánál is megfigyelhető volt. Szintén egy soproni példánál maradván: 1683-ban kirendelt biztos nélkül történt a tisztújítás, amikor a polgárság határozata alapján a pénzügyekért felelős polgármesteri és kamarási poszton katolikus–evangélikus egymást váltó rendszert vezettek be. Eszerint ha a polgármester katolikus, akkor a kamarásnak evangélikusnak kell lennie, ha a polgármester evangélikus, akkor a kamarás katolikus.¹⁰³ Ezt a határozatot a következő években többé-kevésbé sikerült is érvényesíteni a biztossal

¹⁰¹ Házi J.: Soproni polgárcsaládok i. m. 8234., illetve Csányi, J.: Verzaichnus i. m. 38., 46.

¹⁰² MNL OL E 34 pag. 94-102., H. Németh I.: Az állam szolgálói i. m. 139.

¹⁰³ Csányi, J.: Verzaichnus i. m. 67.

szemben.¹⁰⁴ Más városokban is hasonló rendszer alakulhatott ki, amit az is jelez, hogy a királyi biztosok a gazdasági jellegű tisztségek betöltésénél (kamarás, ispotálygondnok, árvaszéki felügyelő, vásárbíró, hegymester) leginkább a katolikusok és az evangélikusok egyenlő számára törekedtek. Több esetben igyekeztek két kamarást tartani, vagy a kamarás és az alkamarás közötti felekezeti paritást fenntartani.¹⁰⁵ A soproni tisztújításra kirendelt biztos mellett mások szó szerint végrehajtották az uralkodói parancsot, és leváltották az evangélikus kamarást (mint Körmöcbányán), vagy igyekeztek háttérbe szorítani azzal, hogy hatáskörét megbízhatóbb személyekre ruházták át. Ez történt Selmecebányán, ahol a kamarás hatáskörét nyirbálták meg azzal, hogy a vásárbíró mellett két katolikus ellenőr felügyelte a bevételeket.¹⁰⁶

A kirendelt királyi biztosok számára a kamarások kulcspozícióban voltak. Az információk megszerzése a biztosok számára elsőrendű feladat volt, melyet a nekik kiadott utasítás kifejezetten előírt.¹⁰⁷ Igaz, az instrukciók indoklása szerint erre azért volt szükség, hogy a szenátus és a külső tanács közötti ellentéteket megszüntessék, és a városokban béke honoljon.¹⁰⁸ A gyakorlati tapasztalat azonban azt mutatja, hogy főként az első években a biztosok a városokba általában kevés vagy semmilyen információval érkeztek, amíg a sorozatos ellenőrzések ki nem alakították azt a gyakorlatot, hogy az előző jelentésekből fel tudtak készülni.¹⁰⁹ Ennek következtében ők leginkább csak a szokásos módon juthattak információkhoz a városról: a tanácsot kérdezték meg, akik kötelesek voltak válaszolni neki, de persze saját magukat nem feketítették be a kamara emberénél. A biztos maga nézte át a városi jegyzőkönyveket, vizsgálta meg az ügyvitelt és legfőképpen a számadáskönyveket.¹¹⁰ A biztossal együttműködő kamarás tehát egyértelműen fontos volt az államigazgatás számára még akkor is, ha esetleg nem katolikus, hanem evangélikus volt. A kamarások fontossága megmutatkozik abban is, hogy a lojális, együttműködő, szakképzett evangélikus kamarásokat általában meghagyták tisztükben.¹¹¹ A legtöbb városban ezt az együttműködést figyelhetjük meg a király küldöttével kapcsolatban. Előfordult persze, hogy a biztos azért nem tudta felülvizsgálni a számadásokat, mert azok nem is léteztek. Ám az igazi

¹⁰⁴ MNL GyMSMLt SL Kammerrechnungen IV/1009. 92–150. kötet.

¹⁰⁵ Modor: MNL OL E 34 pag. 14–25., Pozsony: uo. pag. 502–506., Ruszt: uo. pag. 177–183.

¹⁰⁶ Körmöcbányára lásd MNL OL E 41 1696 Nr. 39., Selmecebányára: MNL OL E 34 pag. 1–13.

¹⁰⁷ MNL OL Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Jobbiztosító és kiemelt fontosságú iratok E 136 Diversae instructiones, Irregistrata 12. t. 1695. ápr. 18. Lásd erre jó példaként Johann Franck kamarai tanácsos jelentését Modor tisztújításáról. MNL OL E 34 pag. 14–25. Modor, 1691. jan. 5.

¹⁰⁸ MMBB, Spisy Fasc. 286. Nr. 41., Fasc. 261. Nr. 74., AMK Schw. Nr. 9277., 9332., 9405., 9475., 11008.

¹⁰⁹ MNL OL E 34 pag. 59–65.

¹¹⁰ *H. Németh I.*: A bezárkózó polgároktól i. m.

¹¹¹ A besztercebányai Johann Nigriny esetében ezt az eljárást figyelhetjük meg. MNL OL E 34 pag. 78–81.

gondot az jelentette, ha botrányos körülmények között, mintegy lázadásként a kamarás megtagadta a kötetek és számlák átadását. 1695-ben Kőszegen erre sor került, mivel az evangélikusok igen erősek voltak, és a katolikus tanácsosok pipogyasága miatt képtelenek voltak bármit is tenni ez ellen.¹¹² A szintén erős evangélikus többséggel rendelkező Szentgyörgy városában a kamarás szintén megtagadta a számadások átadását, de azt végül az alkamarás révén Franz ab Eiselspergh kamarai tanácsosnak sikerült megszereznie.¹¹³

A kisebb gazdasági ügyekkel foglalkozó tisztségek esetében hasonló tendenciákat figyelhetünk meg. Az árvagondnokok, egyházgondnokok, sörfőzők és más jövedelmek ellenőrei, a vásárbírák, stb. kiválasztásánál a katolikus felekezethez tartozás éppen olyan fontos volt, mint a hozzáértés és tisztesség. A kamarásoknál megfigyelt paritásra törekvés itt is megfogható, mivel szemmel láthatóan egyenlő arányban szerepelnek katolikusok és evangélikusok a tisztújítások eredményeinél.¹¹⁴ Ezeknél a posztoknál a biztosok helyzete még nehezebb volt, mivel ezeket a tisztségeket a tanács döntése alapján szokták kijelölni, és sokszor a tanács tagjai is osztoztak az egyes falvak feletti tisztekben.¹¹⁵ Ezen a téren a biztosok főként az általuk kiadott statútumok által befolyásolhatták még erőteljesebben a város jövedelmeinek alsóbb szintű gazdálkodását, de e tisztviselők kvalitásait és képzettségét a biztosok több alkalommal is megfogalmazták rendeleteikben. Nagyszombat 1709. évi tisztújítását követően került sor az első ismert nagyszabású ellenőrzésre és ezzel összefüggésben a városi tanács leváltására. Mednyánszky Pál a Magyar Kamara tanácsosa ekkor kiadott rendelkezésében így fogalmazott: „Az alsóbb tisztségek jó választása a város javát növeli. Újabban e tisztségek választásakor is a körütekintő és kvalitásos embereket részesítették előnyben. A városi birtokok, a jövedelmek vagy adók kezelői olyanok közül kerüljenek ki, akik ismerik az ügyeket, alkalmasak és jómódúak, akik ezekből a jövedelmekből nem maguknak kedveznek, és a város gazdálkodásában nagy károkat okoznak, hanem e nehéz időkben városuk javára tesznek. Többen vannak olyanok, akik megfelelő tapasztalattal rendelkeznek, és azok mellett, akik már több éve ilyen tiszteket látnak el, őket kell választani.”¹¹⁶ Mednyánszky sorai jól tükrözik az állam elvárásait a

¹¹² MNL OL E 34 pag. 117–125.

¹¹³ MNL OL E 34 pag. 42–54.

¹¹⁴ MNL OL E 34 pag. 82–89., 138–145. (Brezsnóbánya) és pag. 177–183. (Ruszt)

¹¹⁵ MNL OL E 34 pag. 1–19., 26–41. Lásd erre még *Tirnitz József*: Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526–1711. In: *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Szerk. Bónis György – Degré Alajos. Bp. 1971. 53–79., 65.; *Kerekes György*: Kassa város gazdálkodási viszonyai a XVII. században. Bp. 1912.; *Ondrej R. Halaga*: Domínium mesta Košic a jeho agrikultúra. *Agrikultúra* 22. (1989) 13–39.

¹¹⁶ MMTTr Statúty mesta a úpravy kráľovských komisárov (Statuta commissarialia) (a továbbiakban: Statuta comm.) fol. 16-29. 1709. máj. 21.

szabad királyi városokban gazdálkodási ügyekkel foglalkozó tisztviselőivel szemben. A gazdasági ügyek, a városi gazdálkodás legfontosabb szereplője azonban már az állami irányítást tükrözi vissza, a kamara elképzeléseit arról, hogy a városok gazdálkodását egységes alapelvek szerint kell irányítani. A polgármester régi-új szerepben jelenik meg a 18. század elejétől.

A summa confusio ellen a szép concordia érdekében: a polgármesteri és városgazdai tisztségek

A polgármesteri tisztt (magister civium, consul) a kialakuló új városigazgatási elképzelésekben központi szerepet töltött be, ahogy minden olyan tisztt is, mely elsődlegesen gazdálkodási feladatokat látott el. A 17. század végétől bevezetett új várospolitikai szempontok kiindulópontjaként számon tartható ausztriai tartományokban a polgármester esetében a kora újkorban egyértelműen a tartomány-úr szolgálatában álló hivatalról beszélhetünk.¹¹⁷ Az osztrák tartományok városai-
ban a polgármester legfontosabb feladatkörei a városi gazdálkodáshoz, annak ellenőrzéséhez és irányításához kötődtek. Felügyelete alá tartozott az összes városi gazdálkodással kapcsolatos és így kötelezően számadást vezető hivatal, ezekben főként ellenőrzési joggal bírt.¹¹⁸ A német városokban is hasonló tendenciák érvényesültek, így a polgármester e városokban is az uralkodó képviselőjeként állt a városok élén,¹¹⁹ aki a gazdálkodásban és a számadások vezetésében járt élen.¹²⁰ A magyarországi szabad királyi városok közül éppen az osztrák tartományi városok közelében fekvő Sopronban és Pozsonyban, valamint ez utóbbi régiójában elhelyezkedő városokban a polgármesteri tisztt az osztrák városokhoz hasonló funkciót töltött be, de viselője csupán Sopronban volt a város első embere. A Pozsony környéki városokban (Szakolca, Modor, Bazin, Szentgyörgy) a pénzügyigazgatás és emellett a városkapitány mellett a helyi igazgatás felügyeletét látta el.¹²¹

¹¹⁷ *Roman Häußl*: Der Bürgermeister in Niederösterreich. Eine rechtshistorische und rechtsdogmatische Untersuchung seiner Rechtsstellung und seines Aufgabenbereiches. (Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 66.) St. Pölten–Wien 1983. 7–9.

¹¹⁸ *Martin Scheutz*: Der Bürgermeister in der österreichischen Stadt vom Spätmittelalter bis zur Josephinischen Magistratsreform: Konturen einer wichtigen städtischen Funktion. *Pro Civitate Austriae* 16. (2011) 71–103.

¹¹⁹ *Heinz Mohnhaupt*: Die Göttinger Ratsverfassung vom 16. zum 19. Jahrhundert. (Studien zur Geschichte der Stadt Göttingen 5.) Göttingen 1965.; *Gerteis, K.*: Die deutschen Städte i. m. 73–80.

¹²⁰ *Lothar Sigloch*: Der Gemeindehaushalt der württembergischen Landstadt Pfullingen von 1656 bis 1874. In: *Städtisches Haushalts- und Rechnungswesen*. Hrsg. Erich Maschke – Sydow Jürgen. (Stadt in der Geschichte 2.) Sigmaringen 1977. 118–126., 118–119.; *Wolfgang Dichtl*: Stadtherr und bürgerliche Selbstverwaltung in Klagenfurt. Phil. Diss. Wien 1970.

¹²¹ *Gárdonyi Albert*: A polgármesteri tisztség eredete és fejlődése hazánkban. *Városi Szemle* 25. (1939) 359–370.

A magyarországi szabad királyi városokba kirendelt királyi biztosok jelentéseiben viszonylag hamar megjelent az igény arra, hogy a gazdálkodási kérdéseket egy a tanácstól és a bírótól független, szakértő hivatalnok fogja össze. Gárdonyi Albert feltételezi, hogy ez az igény a már létező magyarországi városi igazgatási gyakorlatból fakadt, de a bevezetett intézkedések, a korábban már bemutatott biztosí utasítások, valamint a magyarországi városi gazdálkodás igazgatását megreformáló tervek másra engednek következtetni. A polgármester gazdaságszervező funkciója nem volt ismeretlen az Udvari Kamara hivatalnokai előtt. Sőt: a Magyar Királyságba rendelt osztrák hivatalnokok nem értették, miért nem a polgármester áll a városok élén, és a legtöbb városban miért nincs ilyen tisztség.¹²² A biztosok az osztrák városokban megszokott igazgatási rendet kívánták ugyanis bevezetni a Magyar Királyság városaiba is, amelynek célja a már sok alkalommal emlegetett gazdálkodási fegyelem létrehozása volt. Ez a cél már abból is kiderül, hogy a Nagyszombat igazgatását megreformálni kívánó Simonchich-Horváth János a nagyszombati visszaélések és gazdálkodási visszásságok miatt kért Pozsonyból hozzáértő tisztviselőket, de különösen egy tapasztalt polgármestert. Rá azért volt szükség, hogy a pozsonyi gyakorlatot közvetíthesse a nagyszombati tanács számára főként a gazdasági ügyekben hozott ítéletek kapcsán.¹²³ Az ekkor Nagyszombat számára kiadott uralkodói privilégium részletesen szabályozta a város tisztújítását, és ebben a polgármester tisztét külön kiemelték. Az uralkodó ugyanis nehezményezte azt a gyakorlatot, hogy ezt a tisztet (a városi gazdálkodás nem kicsiny kárára) a városkapitány szokta betölteni, aki saját fontos teendői mellett nem képes ellátni megfelelően az ezzel járó feladatokat.¹²⁴ Nem véletlen, hogy a korábban ismeretlen polgármester tiszttel, 1690-től kezdve találkozunk a nagyszombati forrásokban.¹²⁵ Mindez azt jelentette, hogy a pozsonyi tisztviselőkar mintájára, ám annak osztrák gyökereire alapozva megkezdődött a polgármesteri tiszt állami bevezetése és kötelezővé tétele. Nagyszombat esetében erre akkor került sor, amikor 1690. március 27-én megjelentek az esztergomi káptalan tagjai Simonchich-Horváth János jogügyigazgatóval, hogy ellenőrizzék a tisztújítást. A város negligálta a biztosokat, és önállóan választott. Még aznap megérkezett az uralkodói parancslevél, amit Kissevith-Horváth György és Johann Franck kamarai tanácsosok hoztak magukkal. Felhatalmazásuk alapján a biztosok teljesen fel forgatták az addigi rendet, és létrehozták a külső tanácsot (választott község), akik

¹²² MNL OL E 23 1673. márc. 4., illetve MNL OL A 20 1717. No. 34. A magyarországi városigazgatási gyakorlat korábban is okozott gondokat a bécsi központi kormányzatszerveknek. Lásd ÖStA FHKA AH HFU MüBw. r. N. 10 1618. fol. 66-67. Bécs, 1618. aug. 29.

¹²³ MMBr Spisy Lad. 36. Nr. 98. Pozsony, 1690. ápr. 11.

¹²⁴ *Németh I.*: Városi tisztújítások i. m. 78.

¹²⁵ *Granasztói György*: A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom, 1579–1711. Bp. 2004. 21.; MMTTr Magistrátne protokoly II/8. fol. 509–510., II./9. fol. 65–67.

a polgárság helyett gyakorolták a választói jogokat. Az addigi gyakorlattal szemben nem vették figyelembe a város három nemzetének jelölési jogát, és a bíró mellett az első tanácsos egyben a polgármester tisztét is betöltötte.¹²⁶

A kirendelt biztosok jelentéseiből világosan kiderül, hogy a polgármester hatáskörét az összes gazdálkodási területre igyekeztek kiterjeszteni. A biztosok ugyanis felismerték, hogy a kamarás mellett szükség van egy megbízható ellenőrre is, aki a város összes pénzügyére rálátással bír, egyben hasznos feladatokat lát el abban, hogy biztosítja a remélt bevételeket és főként az állami adókat. A Pozsony környékén lévő kisvárosokban, ahol a polgármester tiszte már létezett, a biztosok elsősorban a beszállásolás koordinálásában látták a polgármester hasznát.¹²⁷ A városi haszonvételek bevételeinek ellenőrzésébe is be kívánták vonni a polgármestert, sőt a legfelső ellenőri funkciókat e tiszthez rendelték. Modorban már 1696-ban sor került erre, amikor Johann Franck kamarai tanácsos a malom és a sörfőző bevételeinek legfőbb ellenőrévé tette a polgármestert.¹²⁸ Ugyanebben az évben az árvapénztár felügyelete is a szentgyörgyi polgármester hatáskörébe került.¹²⁹ Pozsonyban a biztos utasítására külön elszámolási bizottságot hoztak létre már 1679-től, ahol a polgármester, a kamarás és a kórházfelügyelő volt köteles bemutatni az elszámolásokat. Ekkor Bornemissza Ferenc és Johann Franck a bizottság tagjai közé választotta a község hat tagját is: megalapozva ezzel a 18–19. századi gyakorlatot, amikor a külső tanács vagy a község jelentős ellenőrzési jogokkal bírt.¹³⁰ A bizottság legfontosabb embere ebben az esetben is az egykori polgármesterek közül került ki, akinek így teljes rálátása volt az összes gazdasági ügyre, és a biztosok teljes bizalmát élvezte.¹³¹ Már ekkor felmerült annak az igénye, hogy minden városban bevezessék a polgármesteri tisztet, mint például Kőszegen és Körmöcbányán,¹³² és ugyanerre még nem került sor, de hamarosan Palugyay Gábor és Péterffy János Ferenc biztosok, a városgazdasági ügyek intézése és a városok rossz gazdasági állapotának javítása miatt újra javasolták a közigazgatási változást.¹³³

¹²⁶ MMTTr Magisztrátne protokoly II/9. fol. 136–137. 1690. márc. 27. – ápr. 8.

¹²⁷ Szentgyörgy, 1694 MNL OL E 34 pag. 42–54.

¹²⁸ MNL OL E 34 pag. 103–109.

¹²⁹ MNL OL E 34 pag. 202–216.

¹³⁰ *Balázs Péter*: A városi hatalom gyakorlásának kérdései Győrött a feudalizmus utolsó évtizedeiben. *Arrabona* 18. (1976) 223–238.; *Bónis György*: Városigazgatás, várospolitika. In: Budapest története. A török kiűzetéstől a márciusi forradalomig. Szerk. Kosáry Domokos. Bp. 1975. 159–190., 166–185.; *Kállay István*: A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686–1848. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 9.) Bp. 1989. 213–219., 237–239.

¹³¹ MMBr, Úradné knihy, 2 a 13 fol. 291–292. 1679. ápr. 24., fol. 319–320. 1680. ápr. 24., fol. 351–352. 1681. ápr. 12.

¹³² Kőszeg, 1694 és Körmöcbánya, 1696. MNL OL E 34 pag. 59–65., 160–176.

¹³³ *Gárdonyi Albert*: A polgármesteri tisztség eredete i. m. 359–370., 363.

A polgármesteri hatáskör kiszélesítésének legjobb forrásai a kirendelt királyi biztosok rendeletei lennének, azonban sajnos ezek – Nagyszombat kivételével – nem állnak rendelkezésünkre. A nagyszombati biztosi statútumokból kitűnik, hogy Nagyszombaton a friss tisztség viselőire nagymértékben számítottak a tekintetben, hogy a város gazdálkodása korszerűbb és hivatalosabb legyen. 1694-ben a biztos a község panaszait kihasználva az erdőgazdálkodás, a szántók és rétek művelése, a város által megtermelt sör és bor jövedelmek, a malmok bevételeinek felügyelete, valamint a városi ingatlanok bérlői feletti hatáskör intézését a polgármester teendői közé soroltatta. A polgármester és az alárendelt tisztviselők azonban semmit sem tehettek a tanács nélkül, és a tanácsnak voltak kötelesek elszámolni, amely gyakorlat fenn is maradt a következő években.¹³⁴

1709-ben Mednyánszky Pál kamarai pénztárnok érezte szükségét annak, hogy a városi tisztviselők hatásköreit még pontosabban megszabja. Először is az eddig a bíró házánál tárgyalt, 12 forint értékhatárig terjedő ügyekbe a városkapitányt (mint a városi rendszert vezetőjét) és a polgármestert is bevonta. A jogi és elszámolási kontrollt elősegítő intézkedésen túl Mednyánszky azonban kizárólag gazdasági ügyköröket rendelt a polgármesterhez. Az intézkedések részben az eddig elkövetett visszaéléseket (jobbágyok kiszípolozása, gazdasági összefonódások, megvesztegetés) kívánták megszüntetni, részben a túlzott önállóságot szerzett polgármesterek hatalmát nyirbálták meg azzal, hogy a tanáccsal való szoros együttműködésre kötelezték őket. Ezzel összefüggésben a polgármester alá rendelt tisztviselők és szolgák feletti jogokat meg kellett osztani a tanáccsal, a polgármester csak javaslatot nyújthatott be e tisztek és alkalmazottak munkaviszonyáról. A visszasságok csökkentése mellett a polgármester teljes feladatkörét megismerhetjük a rendelkezésből. Elsődleges feladata volt a város haszonvételeinek kezelése, a falvak bevételeinek biztosítása, a tizedbérletek visszaszerzése azért, hogy minél több terményhez juthasson a város, megkönnyítendő így a téli beszállásolás alatt a városban lakó katonaság ellátását. A malmok és molnárok, kaszálók, rétek, szőlők, szántók és vetések ellenőrzése, a kilenced beszédése, valamint a vámokból befolyó bevételek biztosítása mind a polgármester feladata volt. A jövedelmek növelése érdekében gondoskodnia kellett a város középületeinek, a város tulajdonában lévő birtokokon lévő hidak és révek jobb állapotáról, a sörfőzők és tégláégetők ellátásáról, a kocsmák folyamatos működtetéséről. Mindezekon túl Mednyánszky a polgármester feladatává tette az alapvetően a városkapitányhoz tartozó köztisztviselési és tűzvédelmi ügyeket is. Kötelessége volt az összes gazdálkodási eszközről és bevételről leltárt és számadást vezetnie, amit a tanácsnak kellett bemutatnia. Az igen nagy feladatkörhöz jelentős felelősség és ezzel együtt befolyás is társult. A polgármester és a kamarás mintegy

¹³⁴ MMT Statuta comm. 1. köt. pag. 1–6. 1694.

közösen birtokolták a város pénzügyei feletti hatalmat. A városi pénztár elszámolásából az egyik példányt a polgármester, a másikat a kamarás őrizte, a pénztár is csak e két tisztviselő, illetve a jegyző jelenlétében volt megnyitható, és onnan egyedül az ő beleegyezésükkel lehetett pénzt kivenni. Ezzel összefüggésben a bíró és a kamarás mellett a polgármester számára is kimutatást kellett készíteni az adókkal elmaradt polgárokról és tartozásaikról.¹³⁵

A következő években jelentős változás nem történt, mindössze a hatáskörök elválasztásának finomítását, a fontosabb jövedelmek feletti szorgos felügyeletet, valamint a Mednyánszky által a polgármester feladatai közé sorolt ágazatok időnkénti elhanyagolt állapotának javítását célzó rendelkezések születtek.¹³⁶ Mednyánszky – a kamarai pénztár átalakítását követően immáron kamarai tanácsosként¹³⁷ – 1724-ben hasonlóan részletes statútumokat adott ki, amiben elrendelte, hogy a gazdálkodás jobb és könnyebb irányítása érdekében a választott községből két tagot nevezzenek ki első- és másodkamarásnak a polgármester mellé a város jövedelmeinek kezelésére. A polgármester és a két segítő kamarás feladatait megfelelő utasításban kellett rögzíteni. A két kamarás felett a polgármesternek kellett ellátnia a felügyeletet, hogy ellenőrizze, az utasításuknak megfelelően látják-e el a feladataikat, és gondoskodjon arról, nehogy a város alattvalói kárára járjanak el, ne fordíthassák saját hasznukra a város javait és alattvalóinak munkaerejét. A két kamarás a tanácshoz és a választott községhez nyújtotta be a számadásokat, ahonnan delegáltakat küldtek ki ezek ellenőrzésére. Ugyanekkor a biztos a polgármester feladatává tette a telekkönyv vezetését is, elrendelte a város birtokainak határjárását, valamint új urbárium és összeírás elkészítését, aminek a segítségével tiszta képet nyerhettek az innen származó jövedelmekről.¹³⁸ Jászy Pál kamarai tanácsos 1738-ban kiadott részletes rendeleteiben már nem találkozunk a polgármester új hatáskörével, jóllehet a Jászy által összeállított szöveg valóban minden városi területre, az igazgatásra (politica), az igazságszolgáltatásra (juridica) és a gazdálkodásra (oconomica) kiterjedő, minuciózus és precíz szabályozást nyújtott minden tisztviselőnek.¹³⁹ Mindez azt jelenti, hogy a 18. század első negyedére kialakult a nagyszombati polgármesteri tiszt hatáskörének teljes körű meghatározása.

A nagyszombati intézkedések nem voltak unikálisak. Sopronban a 17. század végén, 1696-ban ugyan nem szüntették meg a városok birtokait irányító

¹³⁵ Uo. fol. 16–29. 1709. máj. 21.

¹³⁶ Uo. fol. 16–29. 1709. máj. 21., fol. 30. 1712., fol. 30–36. 1713., fol. 37–39. 1714., fol. 37–46. 1715., fol. 48–52. 1723., fol. 53–58. 1724.

¹³⁷ *Nagy István: A Magyar Kamara, 1686–1848.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 3.) Bp. 1971. 55.

¹³⁸ MMTi Statuta comm. 1. köt. fol. 53–58. 1724.

¹³⁹ Uo. fol. 59–83. 1738. aug. 8.

falu-grófságot, de a falvak mértéktelen kiszípolozását megakadályozták azzal, hogy rendes évi fizetéssel váltották meg a falvakból származó jövedelmeiket.¹⁴⁰ A 17–18. század fordulóján tapasztalható törekvések a Rákóczi-szabadságharcot követően új erőre kaptak, és a megváltozott belpolitikai helyzet ezt a folyamatot csak támogatta. A felső-magyarországi városokban, ahol korábban a polgármester tiszte sohasem létezett, e tisztség éppen ekkor kezdett megjelenni. A szepesi kamarai adminisztráció 1716 végén arról tájékoztatta a Magyar Kamarát, hogy az alsó-magyarországi városokkal szemben Felső-Magyarországon nincs polgármester, aki a számadásokat ellenőrizné, és a város gazdálkodásával foglalkozna. Itt ez a szószóló dolga volt. Javaslatauk szerint a polgármesteri tiszte ezekben a városokban is be kell vezetni. E tisztviselőt a királyi biztos erősítené meg, két évre választanák, de csak kivételes esetben lehetne leváltani. Az új tiszte bevezetésétől a város gazdasági biztonságát remélték.¹⁴¹ Johann Ignatz Viechter báró királyi biztosként vezette be Kassán a polgármesteri tiszte, mivel véleménye szerint az eddigi gyakorlat teljes összevisszaságot és a város nagy kárát okozta. A város gazdálkodásáról nem készítettek számadásokat, ami segítségével a város, valamint annak birtokában lévő több mint 30 falujának gazdálkodását követni lehetett volna. Viechter és a szepesi kamarai adminisztráció egyöntetű véleménye szerint ez a rossz gazdálkodás okozta azt, hogy a falvak nagy többségét el kellett zálogosítani. A báró rendelkezése szerint így a szószóló és a választott község Máray Bertalan személyében polgármestert választott, hogy ő a városi gazdálkodáshoz tartozó minden tisztviseelő felett rendelkezzen, ügyeljen a gazdálkodásra, és e területen a tudta nélkül semmi ne történhessen.¹⁴² A tanács létszámában ez nem jelentett semmilyen változást, mivel Máray egyben az első tanácsos volt. Nagyszombat városában hasonló gyakorlatot követtek, amikor bevezették ezt a tiszte, de ez egyben arra az óvatosságra is utalt, ami ekkor jellemezte a város hangulatát. Ez tükröződik abban is, hogy a Kassa város tisztújításait feljegyző kötetben hangsúlytalanul jelenik meg a poszt bevezetése: egyáltalán nem jelezték külön, mindössze az első tanácsos neve mellé, mintegy széljegyzetként írták be.¹⁴³

A többi felső-magyarországi városban ekkor még nem sikerült bevezetni ezt a tisztséget, jóllehet a kirendelt biztosok egybehangzó véleménye szerint erre kiemelten szükség lett volna. Bártfa esetében még 1721-ben is alkalmatlannak vélték a működő testületeket arra, hogy a pénzügyi problémákon úrrá legyenek. Emiatt a biztos azt javasolta a kamarai adminisztrációnak, hogy a többi városhoz hasonlóan

¹⁴⁰ *Tirnitz J.*: Sopron i. m. 65.

¹⁴¹ MNL OL E 23 1716. nov. 4.

¹⁴² MNL OL A 20 1717. Nr. 34.

¹⁴³ AMK H III/2. Mestské knihy a registre, Knihy mestskéj administratívy, Knihá novoprijatých mešťanov mesta Košíc (Liber restaurationum) 9. fol. 171., 172.

vezettesse be a polgármester tisztét, aki a szószóló helyett a gazdasági ügyeket intézné. Hatáskörét a többi városban ismert módon határozta meg, vagyis minden gazdálkodással, a város birtokaival, a fizetésekkel, sőt a hadiadó beszédével kapcsolatban is ő lett volna jogosult intézkedni, olyannyira, hogy a hadiadó-pénztár kasszáját a polgármester házában őrizték. Ezen kívül a város adósságainak kifizetésében és minden építkezési ügyben dönthetett volna. A bártfai polgármester ellenőrzése is a többi városhoz hasonló alapelveken nyugodott: döntést csak a tanáccsal egyetértésben hozhatott, és a legtöbb esetben nem csupán a belső tanács, hanem a választott község közös ülésén kellett ezeket a döntéseket jóváhagyni. Éppen emiatt a kisebb ügyekben a szószólóval, mint a választott község fejével kellett egyeztetnie. A polgármestert közvetlenül a szószóló vagy egy ellenőr ellenőrizte. A kamara nem bízta azonban teljes mértékben a polgármesterre a pénzügyeket, hanem a bírón és a szószólón kívül több szintű ellenőrzést vezettek be. A polgármesternek és a szószólónak havonta kellett kimutatásokat készíteni, hogy a tanács mindenről értesüljön. Ezen felül pedig a pénzügyek ellenőrzését a két tanácsból delegált egy-egy személy alkotta bizottságra bízta.¹⁴⁴

Amint az a bártfai példából is látszik, ekkor már nem teljesen bíztak meg abban a királyi biztosok sem, hogy a polgármester egy személyben feltétlen megbízható megoldást nyújt minden gazdasági problémára. A kamara azonban egyértelműen arra tette a voksát, hogy a városi gazdálkodás ügyvitelszerű, gazdasági értelemben véve is professzionális működtetéséhez elengedhetetlen, hogy a polgármesteri tisztet minden városban bevezessék. A felső-magyarországi városokban, ahol eddig a szószólókra hárultak ezek a feladatok, ők ezt követően sem szabadultak meg teljes egészében a gazdasági kérdésektől. Erre mutat a fenti példa, miszerint a létrehozandó polgármesteri tiszt mellett a szószólónak jelentős szerepe maradt. Nem utolsósorban azért, hogy a királyi biztosok és az államigazgatás a választott községre vagy külső tanácsra jelentősebb ellenőrzési jogokat bízson.¹⁴⁵ Véleményünk szerint ez nem feltétlenül azért történt, hogy a városi ügyekbe bevont testület demokratizálja a város politikáját. Az államigazgatás (ahogy azt fentebb láthattuk) arra is törekedett, hogy közvetlenebb információkat szerezzen a városok belügyeiről, amit egy felbízott külső tanácsban vagy választott községben helyet foglaló, a város legbelső hatalmi elitjébe nem tartozó kézművesmestertől így könnyebben megkaphatott. A 17. század végétől a Magyar Királyság

¹⁴⁴ MNL OL E 23 1721. dec. 3., 10.

¹⁴⁵ MNL OL E 23 1723. okt. 5. *Tirnitz J.*: Sopron i. m. Hasonló tendenciákat figyelhetünk meg a német területeken is. Lásd *Lothar Sigloch*: Der Gemeindehaushalt der württembergischen Landstadt i. m. 118–126., 118–119.

városaiban is bevezetett denunciáció rendszere éppen rajtuk keresztül épült be az államilag vezérelt várospolitikába.¹⁴⁶

A 18. század elejének magyarországi várospolitikája a városi gazdálkodás kérdéskörében egyértelműen a szakszerű, gazdaságilag művelt szakemberekben látta a megoldást. A becsületes szakemberek kérdése már e politikai irányon is kifogott, hiszen azt láthatjuk, hogy ekkor azokban a városokban, ahol a polgármester tisztsége már meghonosodott, újabb tisztség jelent meg. A városgazda vagy oeconomus lényegében a polgármester feladatkörét látta el, de annak alárendeltségében. A városgazda és a polgármester tiszte a 18. század első negyedéből fennmaradt jelentésekben szinte szinonimaként jelenik meg.¹⁴⁷ Azokban a városokban ugyanis, ahol még nem honosodott meg a polgármesteri tisztt, a királyi biztosok is elsősorban oeconomust szerettek volna látni. Itt ő lesz a polgármester.¹⁴⁸ Azokban a városokban, ahol ez a tisztt már létezett, egy teljesen új tisztséget vezettek be a királyi biztosok. Ez a tisztt korábban sem volt ismeretlen, hiszen a volt kamarai adminisztráció alá tartozott, később a szabad királyi városokban szinte mindenhol megtalálható volt. E városokban külön városgazda kezelte a városhoz tartozó birtokok jövedelmeit. Igaz, eleinte nem sok dolga volt, hiszen a városok birtokait a kamara kezelte. Debrecen ez alól kivétel, mivel ott 1699-ben külön városgazdát választottak.¹⁴⁹ Budán már a város önkormányzatának felállítását követő években van adat arra, hogy ez a tisztség létezett, sőt 1694-ben az adminisztráció külön

¹⁴⁶ Az európai tendenciákra a teljesség igénye nélkül lásd *Martin Paul Schenmach*: Supplikationen. In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch. Hrsg. Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 44.) Wien–München 2003. 572–584.; *Bitschriften und Gravamina*. Politik, Verwaltung und Justiz in Europa (14.–18. Jahrhundert). Hrsg. Cecilia Nubola – Andreas Würigler. (Schriften des Italienisch-Deutschen Historischen Instituts in Trient. Bd. 19.) Berlin 2005.; *Stefan Brakensiek*: Legitimation durch Verfahren? Visitationen, Supplikationen, Berichte und Enquêtes im frühmodernen Fürstentum. In: *Herstellung und Darstellung von Entscheidungen. Verfahren, Verwalten und Verhandeln in der Vormoderne*. Hrsg. Barbara Stollberg-Rilinger. (Zeitschrift für historische Forschung Beiheft 44.) Berlin 2010. 363–377. A magyarországi helyzetre lásd *H. Németh István*: A bezárkózó polgároktól a feljelentőkhöz. Állami várospolitikai – széthulló rendi város? *Levéltári közlemények* 82. (2011) 124–145., 131–133.; *Pál Judit*: Katolikus bírót a református város élén. Egy városi bírót karrierje a 18. század közepén Szatmárnémetiben. *Urbs* 3. (2008) 205–226.; *András Vári – Judit Pál – Stefan Brakensiek*: Herrschaft an der Grenze. Mikrogeschichte der Macht im östlichen Ungarn im 18. Jahrhundert. Köln–Wien 2014.

¹⁴⁷ Máray Bertalan kassai polgármesternél az alábbi meghatározás tűnik ki: *magister civium seu primum civitatis oconomus*. AMK H III/2. mac. 114. fol. 22. 1719. aug. 4.

¹⁴⁸ MNL OL E 23 1716. nov. 4.

¹⁴⁹ *Kállay István*: Szabad királyi városaink gazdálkodása 1740–1780 között. A bécsi udvari kamarai levéltár iratai alapján. *Századok* 100. (1966) 27–61., 40–41., 287–328.; *Kállay István*: Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. Bp. 1972. 48.; *Komoróczy György*: Városigazgatás Debrecenben 1848-ig. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 12.) Debrecen 1969. 54.; *Rácz István*: Debrecen város tanácsának 1785. évi összeírása. Forrástanulmány. In: *A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve* 1980. Debrecen 1982. 151–161., 159.

algazdát kívánt kinevezni.¹⁵⁰ Esztergomban is viszonylag hamar, 1702-ből már van adatunk a városgazda személyére és elszámoltatására.¹⁵¹

Nagyszombat esetében Péterffy János kamarai tanácsos már 1714-ben elrendelte egy városgazda kinevezését, igaz, ekkor még csak a városi tégláégető tartozott volna a fennhatósága alá.¹⁵² Sopronban két évvel később javasolták e tisztség bevezetését, ugyanakkor, amikor a felső-magyarországi városokban is megjelentek a polgármesterek.¹⁵³ A városgazda tiszttét azonban csupán a 18. század negyvenes éveiben sikerült általánossá tenni, éppen azért, hogy a tanácsosok által elkövetett visszaéléseket megszüntessék. A város gazdálkodását Sopron esetében például teljes mértékben kivették a polgármester felügyelete alól. Péterffy János királyi biztos 1734-ben azt is megtiltotta volna, hogy a bíró és a belső tanács a gazdálkodás viszonyaiba betekintést nyerhessenek. Javaslat szerint a városgazda kezében folytak volna össze a város bevételei, és azokat a tanácstól függetlenül fizette volna be a pénztárba. Az összes kisebb városi jövedelem kezelője, a falvak ispánjai, a sörfőző inspektora, valamint az erdőfelügyelők is neki lettek volna kötelesek elszámolni tevékenységükről. Az innen befolyt jövedelmeket is a városgazdának kellett átadniuk, aki azt a kamarásnak fizette volna be. A kisebb jövedelmekről és gazdálkodási ágakról készített számadásokat is a városgazdán keresztül kellett volna eljuttatni a kamaráshoz.¹⁵⁴ Jászy Pál a nagyszombati tanácsnak kiadott részletes utasításában a városgazdát a soproni példához hasonlóan széles jogkörrel látta el. A város minden mezőgazdasággal kapcsolatos jövedelemágának ellenőrzését a városgazdára bízta, kezdve a szántóföldi műveléstől, folytatva a halgazdasággal és befejezve az erdőgazdálkodással. Ebben az esetben nem vált a tanácstól függetlenné, mivel elszámolásait a belső tanácsnak, vagy a tanács által kijelölt bizottságnak kellett bemutatnia.¹⁵⁵ A 18. század folyamán ezek a funkciói terjedtek el a többi városban is, és a városgazda hatáskörébe elsődlegesen a mezőgazdasággal kapcsolatos jövedelemágak tartoztak.¹⁵⁶

¹⁵⁰ *Gárdonyi Albert*: Buda város közigazgatása s közgazdasági viszonyai a XVII. század végén. Századok 50. (1916) 477–502., 585–619., 590.

¹⁵¹ MNL OL Kincstári levéltárak, Budai kamarai adminisztráció regisztratórája E 279 Expeditionen 1702. Nr. 38. Buda, 1702. nov. 11.; *H. Németh István*: Régi-új szabad királyi városok: várospolitikai az újszerzeményi területeken a 17–18. század fordulóján. In: *Várospolitikai és közigazgatás*. Szerk. Csombor Erzsébet – L. Balogh Béni. Esztergom 2011. 29–47.

¹⁵² MMTTr Statuta comm. 1. köt.

¹⁵³ MNL OL A 20 1716. Nr. 29., E 23 1716. nov. 4.

¹⁵⁴ MNL OL A 20 1734. Nr. 4. Pozsony, 1734. júl. 17.

¹⁵⁵ MMTTr Statuta comm. fol. 59–83. 1738. aug. 8.

¹⁵⁶ *Kállay I.*: Szabad királyi városok gazdálkodása i. m. 44–45.

Összegzés

A fenti jelenségek jól mutatják, hogy a 17–18. század fordulóján, de főként a Rákóczi-szabadságharcot követően a városi önkormányzat rendszere hatalmas változásokon ment keresztül. A bevezetett rendelkezések fő iránya egyrészt a városok igazgatásának egységesítése, másrészt a városi gazdálkodás szakszerűbbé és átláthatóbbá tétele volt. A közigazgatási reformok kezdetekor igyekeztek igazodni a helyi gyakorlathoz, de a kormányzati akarat okos, a helyi jellegzetességekhez alkalmazkodó politikája az évtizedek múlásával mind jobban kikristályosodott, a városok igazgatása mind jobban alkalmazkodott a Habsburg Monarchia más tartományaiban alkalmazott módszerekhez. Az új tisztségek és a hozzájuk kapcsolódó hatáskörök kétségtelenül világosabbá tették a gazdálkodás irányítását, és a központi pénzügyigazgatás számára mind jobb minőségű és mennyiségű információkkal szolgáltak ahhoz, hogy a városok pénzügyei áttekinthetőbbek legyenek. A 18. század első harmadára egyértelműen kialakultak már azok a keretek, amelyeket a század folyamán még inkább egységesítettek és szakszerűbbek lettek. Az új városi önkormányzatok tisztikarának összetételét ugyan valóban meghatározta a központi kormányzatszervek által elrendelt rekatolizáció, de azt is megállapíthatjuk, hogy a kezdeti nehézségeket követően az új katolikus városvezető elit is alkalmazkodott az állami elvárásokhoz: tagjaira immár az egyetemi végzettség, jogi és közgazdasági ismeretek, valamint szakszerűség volt jellemző. Társadalmi beágyazottságuk is jóval összetettebb volt, mint a 16–17. századi evangélikus-református városi elité, hiszen azokénál szorosabb szálak kötötték őket a katolikus vármegyei, de még inkább a magánbirtokos és állami tisztviselő réteghez. Ez a jelenség feltehetően az evangélikus polgárságra is megállapítható lett volna, ha az állami törekvések hatására már a 17. század első negyedétől kezdve nem elsősorban katolikus tisztviselőket helyeznek a legfontosabb állami tisztségekre. Úgy véljük, hogy a vármegyei elitbe történő házasodás inkább a katolikus városvezető elit jellegzetes kapcsolatépítő stratégiájához tartozott, de ennek megállapítása további kutatásokat igényel.

Összességében kijelenthetjük azonban, hogy az állami beavatkozás két célja közül a rekatolizáció ment könnyebben. A biztosi jelentésekből ugyanis kiderül, hogy a város gazdasági rehabilitációja sokkal hosszabb folyamat eredménye lehetett, a városi számadások pontos és szakszerű vezetése tekintetében ugyanis csak kismértékű különbséget lehet felfedezni az evangélikus és katolikus elit között. Ez a szituáció olyan események gyúpontja is lett, ami a katolikus vezetés és (részben) a katolikus restaurációt elősegítő kirendelt királyi biztos közötti összecsapásokhoz vezetett. Az 1725-ben Kassára kirendelt Mednyánszky Pál Lipót királyi biztos például kénytelen volt megállapítani, hogy a teljesen katolikus belső tanács és a bíró a választott község hangadó tagjaival egy követ fúj. Éppen a hiányos számadások miatt a város gazdálkodását nem tudta felmérni, munkáját állandóan akadályozták. Sőt!

A katolikus tanács tagjai és a választott község itáliai származású hangadó személyei összejátszottak egymással, és a biztos határozott fellépése ellenére megválasztották a már hét éve a bírói posztot birtokló Váncsay Istvánt, aki semmilyen számadást nem vezetett, és a város gazdálkodása átláthatatlanná, a jövedelmek és a kifizetések ellenőrizhetetlenné váltak. A botrány teljes volt: a királyi biztost a katolikus (!) tanács semmibe vette, utasításait nem követte, Mednyánszky indulatos jelentése szerint a tanács tagjai fellázkodtak a király képében kirendelt személy ellen.¹⁵⁷

STATE AND CITIES – THE FIRST STEPS TOWARD
PROFESSIONALIZATION IN URBAN ADMINISTRATION, 1670–1733

by István H. Németh

SUMMARY

The impact of the central administration of the fiscal-military state on cities and their inhabitants in the seventeenth and eighteenth centuries is evident in terms of confession-alism as well as public administration. After an overview of the changes that took place both in Europe in general and the Habsburg Monarchy in particular, the study examines the main areas of state intervention which caused administrative reforms in the free royal cities in Hungary. In the course of this process, the hitherto relatively strong self-govern-ment of the cities was gradually subjected by the ever-expanding state administration of the ruler. Then, a new city administration was introduced which, reflecting the unifying ideas of those preparing the edicts, was both economically more transparent and more controllable. What was thus aimed for was a more up-to-date administrative practice, in which effective authority in the cities was wielded by a professional, bureaucratic and Catholic urban elite.

¹⁵⁷ MNL OL E 23 1725. jan.8., 1725. júl. 11., 1725. dec. 5., A 20 1725. Nr. 7. Pozsony, 1725. márc. 14.